

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL of the journal / URL časopisu: <https://www.politickevedy.fpmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Peter Ondria – Jozef Luknár
Article / Článok: Volebná (ne)účasť ako pretrvávajúci fenomén v slovenskej a švajčiarskej spoločnosti
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2024.27.3.47-85>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

ONDRIA, P. – LUKNÁR, J. 2024. Volebná (ne)účasť ako pretrvávajúci fenomén v slovenskej a švajčiarskej spoločnosti. In *Politické Vedy*. Vol. 27, no. 3, pp. 47-85. ISSN 1335 – 2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2024.27.3.47-85>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

Journal *Politické vedy* is provided under the conditions of Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0. / Časopis *Politické vedy* je publikovaný na základe podmienok Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0.

VOLEBNÁ (NE)ÚČASŤ AKO PRETRVÁVAJÚCI FENOMÉN V SLOVENSKEJ A ŠVAJČIARSKEJ SPOLOČNOSTI

ELECTORAL (NON)PARTICIPATION AS AN ONGOING PHENOMENON IN SLOVAK AND SWISS SOCIETY

Peter Ondria – Jozef Luknár*

ABSTRACT

One of the main problems of modern democracies is the alienation of citizens from political processes. In this context, civil society represents an important part of the democratic process. It provides citizens with an alternative option, in addition to the possibilities represented by political parties and lobby groups, to express different opinions and promote different interests in decision-making processes. On a global scale, Switzerland has long-term shown the highest values of satisfaction with its democracy and is a classic example of a political system using strong elements of direct democracy in practice. In the context of the possibilities of political participation of citizens in Switzerland, in addition to traditional elections, the two institutions of direct democracy, namely the referendum and the people's initiative, are the most widely used alternatives. On the other hand, the scheme shown by S. Huntington in his theory of the third wave of democratization in connection with the institutionalization of democratic political behavior is fully confirmed in Slovak society. According to his theory, resignation, or lack of interest in political affairs, mistrust of state authorities and politicians is a manifestation of disillusionment that arose in the new democratic systems. Most of these new democracies were characterized by the fact that at the time of the regime change, the participation of citizens in elections was very high, but in the following period it began to decline sharply. The aim of the submitted contribution will be to present the realities of two civil societies with their diametrically different historical-political development and, thanks to the comparison of selected elements, to bring both the status

* doc. PhDr. et Mgr. Peter Ondria, PhD. pôsobí vysokoškolský pedagóg na Katedře politických věd, mezinárodních vztahů a diplomacie, University College Prague, U Santošky 17, 150 00 Praha 5, Česká republika, e-mail: ondria@ucp.sk.

* PhDr. Jozef Luknár je externým doktorandom na Fakulte verejnej politiky a verejnej správy, Vysoká škola Danubius, Fučíkova 269, 925 21 Sládkovičovo, Slovenská republika, e-mail: jluknar@icloud.com.

DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2024.27.3.47-85>

and common/different features regarding the phenomenon of persistent electoral (non-)participation in the conditions of the Slovak Republic and the Swiss Confederation.

Key words: Switzerland, Slovak Republic, participation, direct democracy, referendum, people's initiative

ÚVOD

Prečo sú Švajčiari tak veľmi spokojní so svojou demokraciou, je azda klasickou otázkou v kontexte výskumu demokracie ako takej. Švajčiarsko v celosvetovom meradle vykazuje dlhodobo najvyššie hodnoty spokojnosti so svojou demokraciou. Jazyková, kultúrna, náboženská či politická rôznorodosť švajčiarskej spoločnosti paradoxe zaručuje mocenskú stabilitu politického systému a prospieva hospodárskemu rozvoju, čo opäť podporuje spokojnosť s demokraciou. Stabilita politického systému sa dá vo všeobecnosti dosiahnuť štyrmi rôznymi zásadami, a to parlamentarizmom, delbou moci, participáciou a federalizmom. Švajčiarsko je na čele uplatňovania uvedených zásad podporujúcich spokojnosť ľudu s jeho demokraciou.

Tou najvýznamnejšou zásadou je v prípade Švajčiarska otázka participácie vyplývajúca z inštitútu priamej demokracie, ktorej realizácia je najtypickejšia práve pre Švajčiarsko. Švajčiarsko je klasickým príkladom politického systému s využívaním silných prvkov priamej demokracie v praxi. Ide tak o duálny systém, kde je typická parlamentná demokracia s politickými stranami a bežnou delbou moci doplnená systémom pravidelných referend, v ktorých občania môžu priamo participovať na moci a napadnúť prijaté riešenia, prípadne navrhnúť vlastné. V kontexte možností participácie občanov sú vo Švajčiarsku okrem klasických volieb najviac zaužívanými alternatívami dva inštitúty priamej demokracie, a to referendum a ľudová iniciatíva.

Znakom každej vyspelej politickej kultúry by mala byť vyspelá občianska spoločnosť. Znakom každej takejto vyspelej občianskej spoločnosti by mala byť vysoká miera participácie občanov na verejnom politickom živote. V posledných rokoch však sledujeme silný trend poklesu záujmu slovenských občanov o veci verejné, ktorý sa prejavuje nielen odmietaním členstva v politických stranách a znižujúcou sa volebnou účasťou, ale aj celkovým zmenšeným záujmom o politické a spoločenské dianie. V slovenskej spoločnosti (na rozdiel od tej švajčiarskej) sa naplno potvrdzuje schéma, ktorú ukázal **S. Huntington** vo svojej teórii tretej vlny demokratizácie v súvislosti s inštitucionalizáciou demokratického politického správania. (Huntington, 2008) Rezignácia či nezáujem o politické

záležitosti, nedôvera voči štátnym orgánom a politikom je podľa jeho teórie prejavom rozčarovania, ktoré vzniklo v nových demokratických systémoch. Väčšina týchto nových demokracií bola charakteristická tým, že v čase zmeny režimu bola účasť občanov na voľbách veľmi vysoká, no v ďalšom období začala prudko klesať. Pre účely nášho príspevku sme si cielene vybrali dve krajiny v európskom priestore, ktoré sú nielen svojim historickým vývojom tak rozdielne, ale aj úrovňou politickej kultúry a mierou vyspelosti občianskej spoločnosti (čo samozrejme pramení z odlišného historického formovania právnej spoločnosti daných krajín).

Cieľom predloženého príspevku tak bude bližšie predstaviť realie dvoch občianskych spoločností s ich diametrálne rozdielnym historickým-politickým vývojom aj politickou kultúrou a komparáciou vybraného prvku priniesť do záveru jednak stav a jednak spoločné a rozdielne znaky týkajúce sa fenoménu pretrvávajúcej volebnej (ne)účasti v podmienkach SR a Švajčiarskej konfederácie. V súlade s predstaveným zámerom a cieľom štúdie sme si stanovili nasledovné hypotézy:

- *Predpokladáme, že v prípade Slovenska ako „novej demokracie“ poznačenej dedičstvom komunizmu možno hovoriť o pretrvávajúcom fenoméne volebnej **neúčasti**.*
- *Predpokladáme, že v prípade Švajčiarska ako „starej demokracie“ s dlhodobou demokratickou tradíciou možno hovoriť o pretrvávajúcom fenoméne volebnej **účasti**.*

V súlade s predstaveným zámerom sme si stanovili aj metodologický aparát, ktorého základom bude najmä komparatívna metóda. Komparatívnym prvkom bude využívanie práva voliť, ktorý budeme aplikovať na dva vybrané javy: národné voľby a ľudové hlasovania. Nakoľko v prípade Švajčiarska nie je možné komparovať európske či prezidentské voľby, rozhodli sme sa (aj z dôvodu rozsiahlosti danej problematiky) zúžiť výskum na tieto dva najklúčovejšie fenomény, pri ktorých možno uplatniť právo voliť a sledovať volebnú účasť elektorátu. Ďalej využijeme aj metódu analýzy a syntézy spočívajúcu v rozložení celku na jednotlivé časti a následné spájanie jednotlivých prvkov do logických celkov a čiastočne aj historicko-analytickú metódu a deskripciu.

1. Participácia ako základ demokratického politického systému

Vo všeobecnej rovine možno problematiku občianskej participácie v

sociológii chápať ako zložku procesu socializácie, a akulturácie vo verejnom živote. (Pašiak, 1993) V politickej terminológii vyjadruje formu participačnej, priamej demokracie, v právnej literatúre sa občianska participácia vymedzuje ako jedno z najvýznamnejších občianskych práv – ako právo účasti občanov na správe vecí verejných. (Řehůřek, 1997) Podobne sa vymedzuje občianska participácia aj v terminológii verejnej politiky. Účasť občanov na správe vecí verejných je spájaná s priblížením verejnej moci širšej verejnosti v rámci decentralizovanej verejnej správy a význam participácie spočíva najmä v zvyšovaní legitimacy rozhodnutí verejného sektora, vplyvu na spôsob prijímania rozhodnutí a jeho výsledku, v tomto zmysle plní občianska participácia funkciu protikorupčnej poistky. (Sičáková-Beblová, 2005)

Aktívny záujem občanov o dianie v spoločnosti je nevyhnutnou súčasťou fungujúcej demokracie. Cez umožnenie účasti verejnosti na rozhodovaní a cez zapájanie občanov do aktivít občianskej spoločnosti je možné zvýšiť dôveru k demokratickým inštitúciám a predchádzať radikalizácii verejného života. Občianska participácia sa preto musí riadiť niekoľkými zásadami. Prvou je samotný predpoklad jej uplatňovania. Otvorené a dostupné procesy participácie musia byť založené na dohodnutých parametroch participácie. Podmienkou občianskej participácie je v tomto kontexte najmä právo na zhromažďovanie a združovanie občanov či sloboda prejavu. Ďalšou zásadou je dôvera. Otvorená a demokratická spoločnosť je založená na čestnom vzťahu medzi jednotlivými aktérmi a sektormi. Hoci mimovládne organizácie a orgány verejnej moci plnia rozdielne úlohy, ich spoločný cieľ zlepšovať život ľudí – možno uspokojivo dosiahnuť len na základe dôvery, čo predpokladá transparentnosť, vzájomný rešpekt a dôveryhodnosť. Zodpovednosť a transparentnosť je tak ďalšou zásadou občianskej participácie. (Kódex dobrej praxe, 2009)

Môžeme konštatovať, že participácia občanov je významnou funkciou demokratickej občianskej spoločnosti, ktorá prispieva k integrácii spoločnosti. Pre teoreticko-empirické spojenie oboch pojmov občianska spoločnosť a občianska participácia je kľúčový fakt, že demokratický politický systém je postavený na možnosti občana priamou participáciou ovplyvňovať veci verejné. Každý politicky vyspelý demokratický systém disponuje mechanizmom, ktorý slúži na integráciu občianskych názorov do vládnej politiky. Je reprezentovaný formálnymi a neformálnymi systémami. Pod formálnymi prostriedkami možno chápať efektívne ústavné mechanizmy, ktorými možno úspešne integrovať občianske postoje do politiky vlády. V tomto prípade je kladený dôraz predovšetkým na priamu demokraciu na úkor demokracie zastupiteľskej. Priama demokracia,

nazývaná aj participačná demokracia, je založená na priamej, nesprostredkovanej a trvalej participácii občanov na vládnutí. K jej hlavnej forme patrí najmä ľudová iniciatíva a referendum. Možnosti participácie občanov (najmä tej **politickej**) možno rozdeliť na tradičné a moderné. Tie je možné ďalej ešte kategorizovať konkrétnejšie (Harles, Lange, 2015):

- tradičné možnosti:
 - účasť na voľbách
 - členstvo v politických stranách či spolkoch a združeniach
- Tradično-moderné možnosti:
 - ľudové iniciatívy občanov
 - ľudové hlasovania (referendá)
 - účasť na verejných protestoch a demonštráciách
 - petície a kampane v tradičnom zmysle
- Moderné (elektronické) možnosti:
 - e-petície a kampane na sociálnych sieťach
 - účasť na e-voľbách
 - využívanie možnosti e-Governmentu
 - účasť na online-protestných akciách a online-diskusných fórach
 - virtuálne členstvo v politickej strane.

Krajinou, ktorá na rozdiel od ostatných európskych štátov vo vysokej miere praktizuje priamu demokraciu v praxi, je Švajčiarsko. V zásade všetky významné legislatívne rozhodnutia sú, alebo môžu byť podrobené vo Švajčiarsku priamej demokracii, a to jednak na celoštátnej (spolkovej) úrovni a jednak na kantonálnej a lokálnej úrovni. Opačný jav nastáva v postkomunistických štátoch, kde sa stretávame s politicky neaktívnym obyvateľstvom, resp. oveľa menej politicky angažovaným ako v západných demokraciách. Slovensko nie je výnimkou. Hlavnou príčinou sa stáva tzv. odkaz dedičstva komunizmu. Tento „negatívny“ odkaz ovplyvnil zásadným spôsobom existenciu a chod novovzniknutých demokracií, nedokázal plne socializovať svojich občanov k dobrovoľnej participácii, ktorá sa realizovala v slobodnom a demokratickom prostredí. Môžeme tu dokonca sledovať všeobecnú politickú apatiu občanov, ich frustráciu a nespokojnosť so súčasnou spoločensko-politickou situáciou v štáte.

Nakoľko ide o veľmi širokú problematiku, tak sa v našom článku bližšie sústredíme na volebnú (ne)účasť v prípade Švajčiarska iba na spolkovej úrovni. Zároveň, nakoľko budeme skúmať túto problematiku aj v podmienkach SR, sústredíme sa aj v tomto prípade na tu najvyššiu, celoštátnu úroveň. V oboch

prípadoch sa bližšie pozrieme na politickú participáciu švajčiarskych aj slovenských občanov, pričom komparatívnym prvkom bude využívanie ich práva voľiť. Ako vyplýva z vyššie uvedeného, tak politická participácia má mnoho foriem, z dôvodu širokej problematiky si vyberieme jednu tradičnú (účasť na voľbách) a jednu tradično-modernú (ľudové hlasovania).

2. Komparácia formovania politickej kultúry

Politická participácia je súčasťou politickej kultúry. Znakom každej vyspelej politickej kultúry je zas vyspelá občianska spoločnosť. Znakom každej vyspelej občianskej spoločnosti je následne vysoká miera vyššie uvedenej participácie občanov na verejnom politickom živote. Politická kultúra je špecifický pojem, ktorý evokuje rozdielne názory, definície, odpovede a to aj z radov odborného prostredia tvoreného politológmi, sociológmi či antropológmi. Politická kultúra predstavuje neohraničený a multidisciplinárny pojem, ktorým operuje moderná politická veda od 60. rokov, kedy ho vo svojej knihe *The Civic Culture* použili **G. A. Almond** a **S. Verba**. (Prorok, Lisa, 2009) Efektívne fungovanie demokratických politických systémov nezávisí len od politických inštitúcií a politických mechanizmov. Prvým dôležitým aspektom v tomto procese je otázka, či si človek vnútorne osvojí demokratické hodnoty, tradície a normy politického života. Druhým dôležitým aspektom je skutočnosť, či k jeho sociálnej politickej integrácii dochádza na základe hodnotového konsenzu, alebo je výsledkom uplatnenia kontrolných a represívnych socializačných mechanizmov. Fenomény spoločenského vedomia, ktoré pôsobia na formovanie, činnosť, rozvoj politických inštitúcií a na politické konanie a postoje občanov, ktoré reprezentujú „psychologickú stránku“ politického systému, dostali názov politická kultúra. (Kulašik, 2007)

Vážnejší záujem o politickú kultúru sa začal objavovať medzi politológmi v 60. rokoch, kedy nové techniky behaviorálneho výskumu nahradili „staré“ tradičné inštitucionálne prístupy. (Heywood, 2008) Táto „tradičná“ politická veda, ktorá bola príliš popisná a statická, sa venovala výlučne štúdiu formálnych inštitúcií a práve tento nový smer „*nenazerá na politológiu len z hľadiska inštitúcií, ale začína sa zaoberať človekom, jeho postavením a úlohou v politike a spoločnosti.*“ (Ondria, 2010, s. 35) Behavioralisti tak zdôraznili skutočnosť, že pre skúmanie reálneho stavu je dôležitejšie brať do úvahy kultúrne a psychologické aspekty spoločenského života. (Řichová, 2000) Tento nový smer výrazne ovplyvnil aj prvých teoretikov politickej kultúry. Medzi prvými, ktorí sa

zaoberali skúmaním tohto pojmu, boli americkí politológovia **G. A. Almond**, a **S. Verba**. V tomto smere sa klasickým dielom stala štúdia *Občianska kultúra* z roku 1963, v ktorom uskutočnili uvedení autori prieskum verejnej mienky a ten následne použili k analýze politických postojov a demokracie v USA, Británii, Taliansku, Mexiku a v Západnom Nemecku. Cieľom autorov bolo vysvetliť javy, ku ktorým došlo v medzivojnovom období. V tomto zmysle šlo predovšetkým o pád zvolených vlád v Taliansku či Nemecku a o zlyhanie demokracie v mnohých rozvojových krajinách, ktoré získali po roku 1945 svoju nezávislosť. (Heywood, 2008)

G. A. Almond a **S. Verba** definujú politickú kultúru ako súbor psychologických orientácií voči politickým objektom. To znamená, že politická kultúra sa vzťahuje na subjektívnu dimenziu politiky a vo všeobecnosti predstavuje model rozdelenia všetkých orientácií obyvateľstva voči politickému systému ako súhrnu všetkých inštitúcií. Tieto orientácie sa podľa autorov skladajú z názorov, postojov a hodnôt. Názory sú krátkodobé orientácie, ktoré sa môžu rýchlo a kedykoľvek zmeniť. Postoje reprezentujú strednodobé orientácie, ktoré sú už stabilnejším elementom (napr. stranické preferencie). Hodnoty ako základný normatívny aspekt predstavujú dlhodobé orientácie, ktoré sa menia len v minimálnej miere (napr. hodnoty ako sociálna spravodlivosť, solidarita atď.). (Almond, Verba, 1966)

Politickú kultúru tvorí celá spoločnosť. To znamená od jednotlivca až po najvyššie štátne inštitúcie a samotný štátny celok. Pri jej skúmaní je preto vždy potrebné stanoviť si dopredu nositeľov tejto kultúry – čiže napríklad, či sa budeme zaoberať celým národom, jednotlivými sociálnymi skupinami, ekonomickými alebo politickými elitami alebo to môže byť aj politická kultúra študentov a pod. V prípade politickej kultúry sa tak nejedná len o správanie politikov (ako ju často vníma verejnosť a médiá). To je len jedna z jej súčastí, ktorú je tiež možné skúmať. Avšak priekopníci štúdia politickej kultúry **G. A. Almond** a **S. Verba** definovali *politickú kultúru* pomerne široko a neurčili jasné hranice tohto pojmu. Skúmanie politickej kultúry sa za takmer 50 rokov svojho vývoja od zavedenia konceptu do politickej vedy v prácach týchto autorov stalo natoľko vnútorne rozmanitou oblasťou, že v súčasnosti nájdeme na odbornej akademickej pôde veľké množstvo definícií pojmu *politická kultúra*. Každý z autorov ponúka svoju vlastnú definíciu, ktorá sa aspoň v nejakých detailoch odlišuje od iných. (Skovajsa, 2006)

P. Kulašik definuje tento fenomén ako „vzájomný vzťah politiky a kultúry, vplyv ideí, noriem a hodnôt na prax politických inštitúcií nie len na mikroúrovni

konajúceho jednotlivca, ale i na úrovni politického systému ako celku.“ (Kulašik, 2007, s. 227) V týchto úvahách pokračuje ďalej a bližšie konkretizuje politickú kultúru v podmienkach kontinentálnej Európy. Tu je správne chápať politickú kultúru ako historicky vzniknutý systém politického života utvárajúci hodnoty, normy, politické inštitúcie, ako aj vzory politického konania, ktoré sú prijímané sociálnymi skupinami a jednotlivcami. (Kulašik, 2007) V reálnom živote vystupuje politická kultúra ako jeden z prvkov štruktúry politického systému, ktorý ovplyvňuje jeho reálne fungovanie a je nevyhnutným základom každého demokratického štátu. V realite sa však nevyskytuje jedna jediná politická kultúra, pretože politická kultúra každej spoločnosti sa formuje pod vplyvmi rozličných faktorov. Pretože politické kultúry sa odlišujú rôznymi znakmi a charakteristikami, bolo potrebné v politickej vede určiť o aké typy ide. V rámci tohto odboru sa môžeme stretnúť s mnohými pokusmi o kategorizáciu a v teoretickej rovine sa táto klasifikácia politických kultúr realizuje na základe rôznych kritérií. Z dôvodu rozsiahlosti témy si v práci predstavíme tie najhlavnejšie.

G. A. Almond a S. Verba v ich knihe okrem iného podali novú, dodnes neprekonanú klasifikáciu politickej kultúry. Východiskom pre ich typológiu sa stal vzťah ľudí k politickému systému, pretože *„občania niečo o politickom systéme vedia, niečo k nemu cítia a niečo o ňom súdia.“* (Müller 2012, s. 228) Z hľadiska prístupu človeka k politickému systému vymedzili nasledujúce modely (Almond, Verba, 1966):

- tri čisté typy – parochiálnu, poddanskú a participačnú politickú kultúru;
- zmiešaný typ – tzv. občiansku politickú kultúru, pre demokraciu je najdôležitejšia.

Autori považujú za optimálnu politickú kultúru posledný zmiešaný typ – občiansku politickú kultúru, ktorá je *„odrazom demokratických systémov“*. V tejto zmiešanej politickej kultúre sú prítomné všetky tri čisté typy, v ktorej sa účastnícke orientácie kombinujú s poddanskými a parochiálnymi orientáciami, ale nenahrádzajú ich. Dnešný občan je a chce byť informovaný o veciach verejných a zapája sa do politického života buď aktívne, alebo pasívne (prvok participačnej politickej kultúry), zároveň dodržiava a prijíma aj také zákony, s ktorými nesúhlasí (prvok poddanskej kultúry). Množstvo problémov, o ktorých tuší, že existujú v systéme, ale im nerozumie a nezaujíma sa o ich riešenie, a to prenechá iným (prvok parochiálnej kultúry). (Skovajsa, 2006) Na základe toho možno hovoriť v moderných demokraciách v kontexte týchto zmiešaných politických kultúr o konfliktnej a konsenzuálnej politickej kultúre.

Konfliktná politická kultúra je taká, v ktorej sa rôzne skupiny (alebo subkultúry) stretávajú s protichodnými presvedčeniami a hodnotami. Občania sú ostro rozdelení v názore na režim aj na riešenie veľkých problémov. Konsenzuálna politická kultúra zažíva menej konfliktov. Občania majú tendenciu dohodnúť sa na vhodných prostriedkoch rozhodovania a riešení problémov. Slovenskú politickú kultúru (hoci nie je až tak výrazne konfliktná ako napríklad politická kultúra Poľska) možno radiť ku konfliktným politickým kultúram. Švajčiarsko je zaraďované medzi konsenzuálne politické kultúry. Mihaliková, 2000) Faktory sú viaceré (Prorok, Lisa, 2009):

- história ako dominantný prvok určujúci základ politickej kultúry;
- geografia, geopolitická situácia (vďaka špecifickej polohe zrod priamej demokracie);
- sociálno-ekonomický rozvoj;
- hodnotová orientácia zakotvená v náboženstve.

Rozdiely národov (štátov) sú výsledkom v prvom rade špecifik historického vývoja. V tomto kontexte je potrebné aj lokalizovať rolu samotnej histórie a historického vývoja pri kreovaní politickej kultúry. Historicko-politické opatrenia a kontroverzie majú bezprostredný vplyv na politickú kultúru. Politická kultúra je dynamickej povahy, kde dochádza k zmenám v priebehu času. Proces, prostredníctvom ktorého sa medzi ľuďmi šíri povedomie alebo vedomie o zriadení, sa nazýva sekularizácia politickej kultúry. (Denk, Christensen, Bergh, 2015)

V dôsledku tohto politického vedomia sa ľudia stávajú schopnými kontrolovať, alebo hodnotiť svoj vlastný politický systém a politiku s logikou a racionalitou. Sekularizácia je proces, pri ktorom sa stávajú čoraz racionálnejšími, analytickejšími a skúsenejšími vo svojej politickej činnosti. Sekulárna (politická) kultúra je taká politická kultúra, v ktorej tradičná orientácia a postoje ustupujú dynamickejšiem rozhodovacím procesom, ktoré zahŕňajú zhromažďovanie informácií, vyhodnocovanie informácií, stanovenie alternatívneho postupu, výber kurzu z týchto možných smerov a prostriedky, ktorými sa testuje, či daný spôsob konania má, alebo nemá zamýšľané dôsledky. Tu možno spomenúť, že sekulárna politická kultúra sa stala charakteristickou črtou vyspelých priemyselných krajín ako Spojené kráľovstvo, USA, Kanada, Švajčiarsko, Francúzsko a pod. (Denk, Christensen, Bergh, 2015)

2.1. Vývoj a stav švajčiarskej politickej kultúry

V teórii politickej kultúry je dôležitý spôsob, akým rieši koncepcnú konštrukciu týkajúcu sa politickej úlohy jednotlivého občana v demokratickej spoločnosti. Podporuje myšlienku, že jednotlivé pozície k politickým objektom – akonáhle sú agregované v masových postojoch k vládnutiu a štátu – môžu rozhodujúcim spôsobom ovplyvniť dynamiku štátu a v konečnom dôsledku aj jeho fungovanie. Mohlo by to teda vyvolať a posilniť fenomény veľkých politických zmien (ako sú zmeny politického režimu alebo revolúcie), a teda to aj vysvetliť. (Voinea, 2019)

Politická úloha jednotlivca je vo švajčiarskom politickom systéme veľmi silná. Politická kultúra je založená na konsenze, kedy má Švajčiarsko tradične sklon skôr súhlasiť ako nesúhlasiť. Cieľom politického rozhodovania bolo vyhnúť sa konfliktom a klásť dôraz na kompromisné a pragmatické riešenia, ktoré nakoniec viedli k politickej kultúre založenej na spomínanom konsenze. Jedinečnosť mnohých princípov fungovania švajčiarskeho politického systému a spoločnosti robia Švajčiarsko o to viac jedinečným a unikátnejším vo svete. Takáto politická kultúra uľahčuje a posilňuje *demokraciu vyjednávania*. Rokovania ako spôsob riešenia konfliktov neprevažujú nad hlasovaním, ale prirodzene ho nevyklúčujú. K spomínaným jedinečným princípom politického systému Švajčiarska, ktoré zásadne sformovali túto politickú kultúru, možno radiť (nakoľko ide o veľmi obsiahlu problematiku, nebudeme sa bližšie týmito princípmi zaoberať):

- Špecifický historický vývoj;
- Neutralitu a systém domobrany;
- Federalizmus;
- Ľudovú suverenitu a priamu demokraciu;
- Proporcionálne rozdelenie moci;
- Politiku konkordancie;
- Jazykovú a náboženskú rôznorodosť. (Seitz, 2023)

Musíme však konštatovať, že konsenzuálna politická kultúra nevznikla vo Švajčiarsku za jedno desaťročie. V tomto prípade hovoríme o takmer viac ako 800-ročnej histórii formovania politickej kultúry tak, ako ju poznáme dnes. Od 13. storočia možno hľadať vznik, vývoj a inštaláciu politických vzorcov orientácie a konania Švajčiarov. Tento stáročný vývoj sformoval postupom času tri rôzne prvky švajčiarskej politickej kultúry, a to národnú identitu definitívne vytvorenú v 19. storočí, ďalej politickú orientáciu a vzorce konania, ktoré sa vyvíjali v priebehu týchto storočí a hľadali kompromisy, rovnováhu aj politickú integráciu (vznik konkordanej demokracie) a v neposlednom rade inštitút priamej demokracie,

ktorý predstavuje neodmysliteľný materiálny aspekt politickej kultúry Švajčiarov. Švajčiarsko môžeme považovať jednoznačne za „starú“ demokraciu v Európe. (Voinea, 2019)

V porovnaní so Slovenskom nemalo Švajčiarsko vo svojej histórii dlhodobo žiadne veľké centralizačné monarchie, ktoré by sa chceli radikálne rozísť s korporátnym zastupovaním. Tradícia korporátneho zastupovania pokračovala v týchto krátkych obdobiach, aj keď rôznymi spôsobmi. Od oslobodenia sa od „veľkého impéria“ v 15. storočí sa začala postupne etablovať svojská politická kultúra Švajčiarov, posilnená rokom 1515 z bitky pri Marignane, kedy Švajčiari pochovali aj svoje posledné pokusy o švajčiarsku mocenskú politiku. Konfederácia prežila samozrejme určité vnútorné nepokoje, ktoré neboli sprevádzané zvláštnym sklonom ku konsenzu a priateľskému riešeniu konfliktov, avšak idea konsenzu dokázala prežiť aj tieto turbulentné obdobia vnútro-spoločenského vývoja Švajčiarska a dokázala byť hnacím motorom vzniku tejto úspešnej konkordanej demokracie a konsenzuálnej politickej kultúry. (Seitz, 2023)

2.2. Vývoj a stav slovenskej politickej kultúry

Politická kultúra Slovenska, radená k tzv. konfliktnej politickej kultúre, je naopak založená na konfrontácii názorových blokov. Dôkazom tohto je silné rozdelenie politických strán na koalíčné a opozičné, pričom v prípade, že koalícia stratí prevahu, nedokáže si udržať moc menšínovou vládou, čo je jedným zo znakov konsenzuálnej politickej kultúry. Táto konfliktná kultúra sa prejavuje na rôznych úrovniach, na politickej (koalícia proti opozícii), ideologickej (pravica proti ľavicí), národnostnej, spoločenskej a pod. Dôvod, prečo sa slovenská politická kultúra vyvinula smerom ku konfrontácii, môžeme znova objaviť skúmaním vzťahu historickej skúsenosti k súčasnosti a zároveň vzťahu politického systému ku kultúre jednotlivcov. (Mihaliková, 2000)

Slovensko bolo za posledných jedenásť storočí, do roku 1993, súčasťou väčších štátnych celkov. Výnimkou bolo krátke obdobie samostatnosti v rokoch 1939-1945, pre ktoré boli príznačné prvky poddanskej politickej kultúry. Teda presný opak situácie Švajčiarov. Slováci sa počas toho dlhého obdobia podieľali na rozhodujúcej vládnej moci minimálne (od čias Veľkej Moravy, vzniku Uhorska, až po nadvládu Habsburgovcov). Napriek tomu nemožno povedať, že by sme z hľadiska územnej správy boli bez minulosti, že by sme nemali odkiaľ čerpať poznatky a skúsenosti pri výstavbe verejnej správy nového slovenského štátu. Do roku 1993 by sme mohli hovoriť o vysokom podiele prvkov parochiálnej

a poddanskej politickej kultúry s výnimkou krátkeho obdobia prvej Československej republiky, kedy tu môžeme identifikovať prvé pokusy začleňovania participiálnych znakov do systému. Do zmeny politického režimu v podmienkach Slovenskej republiky bol po druhej svetovej vojne etablovaný na našom území komunistický režim, ktorý so sebou priniesol špecifickú politickú kultúru, ktorá zásadným spôsobom determinovala aj participáciu občanov.

Pri vysvetlení politickej kultúry komunistického režimu zohrávajú dodnes centrálnu rolu opäť **G. Almond** či **S. Verba**, ktorí sa týmto fenoménom zaoberali veľmi komplexne. Poddanský typ politickej kultúry, typický pre komunizmus, rozdelil **G. Almond** ešte do troch podkategórií. Prvou je ideologická (oficiálna) politická kultúra, ktorá predstavuje zhuk exhortácií a obviňovaní. Druhou politickou kultúrou v rámci poddanského typu je operačná kultúra vyjadrujúca to, čo je režim schopný akceptovať. Ide v tomto prípade teda o deviácie voči režimu, alebo ciele, pri dosahovaní ktorých bol režim úspešný. Treťou podkategóriou je reálna politická kultúra, základom ktorej je prieskum verejnej mienky, alebo podobné výskumy zverejnené médiami alebo oficiálnymi vyhláseniami. (Almond, 1983)

Na našom území oficiálne fungovala leninsko-marxistická ideologická kultúra, ktorá reflektovala v praxi ideológiu Sovietskeho zväzu. Pri analýze operačnej a reálnej kultúry vidíme niekedy konflikt medzi nimi. Príkladom tohto konfliktu podkultúr bola Pražská jar v Československu v roku 1968, pretože oficiálna politika vtedajších československých politikov začala vykazovať znaky vychýľovania sa od pôvodnej. V praxi to znamená, že režim síce toleroval určité zmeny, ale v súvislosti s vtedajšou ideológiou museli byť v záujme jej ochrany a fungovania komunistickej diktatúry potlačené resp. zastavené. Demokratizačné zmeny formujúce sa počas Pražskej jari predstavovali deviáciu od leninsko-marxistickej ideológie, a to komunistický režim nemohol akceptovať. Z hľadiska skúmania participácie občanov bol komunistický režim takým režimom, ktorý sa pokúšal (úspešne) o totálne *indoktrinovanie* do spoločnosti a z toho dôvodu dokázal ovplyvňovať spoločnosť aj kultúrno-politicky. V totalitnom systéme tak vznikol nový typ človeka, ktorý mal obmedzené myslenie a konanie podľa komunistickej ideológie. (Sopóci, 2004)

Prípád Československa však poukázal na isté špecifikum. Indoktrinácia komunistickej ideológie v československej spoločnosti nefungovala absolútne, rok 1968 je dôkazom toho, že občania sa začali viac orientovať liberálnym a demokratickým smerom ako pri vzniku komunistického štátu a staré hodnoty začali opäť ožívať. Ako ukázal spoločenský vývoj, tak pôvodne zakorenená

tradičná politická kultúra Československa mala silnejší vplyv v spoločnosti než nová komunistická politická kultúra. Neúspech komunistickej ideológie vyvrcholil v roku 1989 v podobe demokratickej revolúcie, ktorá spôsobila návrat k tradičným hodnotám z čias prvej Československej republiky. (Sopóci, 2004) Tieto tradičné hodnoty sa stali základným kameňom pri kreovaní demokratickej politickej a občianskej kultúry Slovenskej republiky ako *novej* demokracie v Európe a vytvorili priestor aj pre vývoj plnohodnotnej občianskej participatívnej demokracie, v ktorej môžu občania naplno uplatniť svoje politické, sociálne a iné práva a tak priamo participovať a ovplyvňovať politický proces vo svojom štáte. To, akým spôsobom reálne Slováci tento priestor od roku 1993 využili a využívajú dodnes, ukáže nasledujúca časť príspevku.

Môžeme konštatovať, že v prípade Švajčiarska a Slovenska ide o rozdielne politické kultúry. Medzi starými demokraciami ako Švajčiarsko a novými demokraciami ako Slovensko existujú výrazné rozdiely v rozložení politických subkultúr. A to výrazne ovplyvňuje stav politickej participácie občanov v týchto dvoch štátoch. Nové demokracie majú vyššiu úroveň kritických občanov a rozčarovaných občanov, zatiaľ čo podiely „občianskych“ občanov sú vyššie v starých demokraciách. V postkomunistických krajinách dominuje špecifická kultúra. „Občianski“ občania tvoria hlavnú politickú subkultúru vo väčšine starých demokracií. Aj keď nespokojnosť v týchto krajinách určite existuje, vo všeobecnosti má benevolentnejší vzťah ako subkultúra rozčarovaných, nespokojných a kritických občanov. Obavy z vývoja politických postojov v starých demokraciách môžu byť preto bezpredmetné, keďže kritickí občania sú tam považovaní za kompatibilné jednotky s fungujúcou demokraciou. To nie je nevyhnutne prípad nových demokracií v strednej a východnej Európe. Vo viacerých nových demokraciách sú rozšírené subkultúry s negatívnejšími postojmi a apatiou, hoci je tam často vyššia volebná účasť.

Nespokojnosť, apatia občanov či nízka volebná účasť sú svojím spôsobom indikátorom (ne)spokojnosti občanov s existujúcim vládnyim systémom, resp. s politikou ich predstaviteľov. Kľúčový problém, ktorý vzniká v dôsledku toho, je skutočnosť, že zvolení reprezentanti nereprezentujú všetkých občanov, čím nastáva odklon od ideálu demokratického vládnutia. Hlavným zámerom mnohých politickovedných a sociologických štúdií v posledných desaťročiach bolo identifikovať dôvody nútiace občanov byť apaticí, nútiace občanov k (ne)odovzdaniu svojich volebných hlasov, a na základe toho podať vysvetlenie k vzniku poklesu volební účasti. (Machonin, 2006) Faktorov, ktoré ovplyvňujú politickú participáciu, je mnoho. V nasledujúcej časti ich uvedieme a vyberieme

si z nášho pohľadu dva kľúčové, pomocou ktorých sa budeme snažiť vysvetľovať náš skúmaný problém.

3. Komparácia politickej participácie

To, či je pre demokraciu lepšia vysoká miera účasti občanov na politickom živote alebo je to skôr na škodu, je otázka, ktorá bola vždy predmetom záujmu politickej sociológie a politológie. V jej rámci existujú tri teórie politickej participácie: teória elitnej demokracie, teória racionálneho voľby a teória participačnej demokracie. Zástancovia teórie elitnej demokracie považujú za dôležitejšie zachovanie politickej stability ako zachovanie demokracie. Preferujú osvietené vládnutie elít pred veľkou politickou aktivitou mas, ktoré sú apatické a nevzdelané. Podobne minimalisticky chápe politickú participáciu aj teória racionálneho výberu. Podľa tejto teórie je znakom racionality občanov nízka participácia, pretože jediniec účasťou v politike nezískava oveľa viac, než keď sa nezúčastňuje. Ak teda chceme, aby sa občania politiky zúčastnili, potom ich musíme presvedčiť, že svojou účasťou získajú viac ako vynaložia. Všetky formy politickej participácie však nie sú rovnaké. Niektoré sú nákladnejšie na čas aj energiu, ktoré je na ne nutné vynaložiť, iné sú v týchto ohľadoch menej nákladné a sú preto rozšírenejšie (napr. volebné správanie). (Ondria, 2010) Teória elitnej demokracie a teória racionálneho výberu sú skôr instrumentalistické teórie participácie. Politickú participáciu chápu len ako prostriedok na dosiahnutie určitých cieľov.

Naopak, teória participačnej demokracie považuje politickú participáciu v demokraciách za kľúčovú. Politická aktivita nie je len prostriedkom na dosiahnutie určitých cieľov, ale pomáha upevňovať občiansku spoločnosť a vychovávať občanov k umeniu vládnuť. Podľa tejto teórie existuje predpoklad, že demokracia môže prevítať len vtedy, ak sa občania o politiku zaujímajú, informujú sa a sú politicky aktívni. Nezáujem a politická apatia nie sú v demokracii chvályhodnými vlastnosťami, pretože umožňujú pokles kvality demokratického vládnutia či dokonca ľahšiu uzurpáciu moci. (Kulašik, 1997) Faktom však je, že v moderných demokraciách sa zďaleka nie všetci občania o politiku zaujímajú a zďaleka nie všetci v politike participujú. Existuje celý rad faktorov, ktoré ovplyvňujú politickú participáciu občanov. Vo všeobecnosti by sme mohli uviesť:

- faktor existencie charizmatickej osobnosti;
- psychologické faktory (individualita jednotlivca);
- socioekonomické faktory;

- sociodemografické faktory (vek, pohlavie, vzdelanie);
- štrukturálne faktory;
- náboženský faktor;
- národnostný faktor;
- kontextové (geografické) faktory.

Autori **T. Lebeda** a **K. Vlachová** rozdeľujú skúmané faktory na mikro a pridávajú do pozornosti aj makro determinanty, ktoré sú vo významnom vzťahu s celkovou politickou participáciou. K mikrofaktorov radia napríklad záujem o politiku (psychologický faktor), mieru religiozity, národnostný faktor, sociodemografické faktory, socioekonomické faktory, štrukturálne faktory (vyššie uvedené). Z hľadiska makrofaktorov politickej participácie uvádzajú dĺžku demokratickej skúsenosti (dĺžku neprerušeného trvania demokratického režimu a dĺžku celkovej demokratickej skúsenosti), ekonomickú vyspelosť krajiny, tradičný verzus moderný charakter spoločnosti či prevládajúcu formu sprostredkovania záujmu v spoločnosti skúmanú a meranú prostredníctvom miery pluralizmu záujmových skupín. (Lebeda, Vlachová, 2006)

Popri rôznych modelových štúdiách zaoberajúcich sa vyššie uvedenými faktormi postaví náš predložený príspevok do popredia dva z nich. Z mikrofaktorov psychologické faktory (záujem o politiku), kde sa výskum volebnej účasti orientuje na dve hlavné polarities, a to apatia a motivácia voliča. Ako hlavný determinant apatie možno uviesť nedôveru v štátne inštitúcie. Z makrofaktorov je najkľúčovejším predmetom výskumu dĺžka demokratickej skúsenosti, ovplyvňujúca vysvetlenie politickej (ne)participácie. Dôvodom výberu týchto dvoch faktorov je skutočnosť, že sa najviac odlišujú v prípade SR a Švajčiarska.

V súčasnosti sa čoraz aktívnejšie upozorňuje na pokles volebnej účasti, nízku angažovanosť v politických stranách a politicky orientovaných skupinách a považuje sa to za „neduh“ moderného demokratického štátu. Pozrime sa bližšie, ako sa táto problematika týka švajčiarskej a slovenskej demokracie. Ako sme uviedli už v úvode, porovnávajúcim prvkom bude využívanie práva voliť, nakoľko je účasť na voľbách a ľudových hlasovaniach najdôležitejšou formou a ukazovateľom politickej participácie. Naš komparatívny prvok budeme aplikovať na:

- A. národné voľby (voľby)
- B. referendá (hlasovania) na národnej úrovni

Porovnávať budeme daný fenomén až od roku 1993, nakoľko v uvedenom

roku vznikla samostatná SR. Tak budeme môcť porovnávať volebnú účasť v prípade A. aj B. v oboch krajinách v rovnakom časovom rámci, čím vzniknú pre oba skúmané štáty rovnaké podmienky na ich komparáciu.

3.1 Problematika volebnej (ne)účasti vo Švajčiarsku

Švajčiarsko dlhodobo vykazuje v celosvetovom meradle najvyššie hodnoty spokojnosti so svojou demokraciou a je klasickým príkladom politického systému s využívaním silných prvkov priamej demokracie v praxi. V kontexte možností participácie občanov sú vo Švajčiarsku, okrem klasických volieb (národné, kantonálne, komunálne), najviac zaužívanými alternatívami dva inštitúty priamej demokracie, a to referendum a ľudová iniciatíva. Švajčiarsko je krajina, ktorá svetu ukazuje intenzívnu participáciu pre svojho obyvateľstva, rozsiahlu realizáciu negatívnej a pozitívnej slobody, či politickú kultúru diskusie zameranú na riešenie problémov a na konsenzus. Samozrejme, existujú aj masívne deficity ako silná exkluzivita, ignorovanie rôznych princípov rovnosti a ignorancia vonkajších vplyvov. Nakoľko cieľom našej práce je skúmať volebnú neúčasť, nebudeme sa bližšie venovať týmto negatívam.

Pre väčšinu Švajčiarov ich demokracia nielen uspokojivo funguje, sú na ňu dokonca hrdí. V medzinárodnom porovnaní vyjadrujú najväčšiu spokojnosť s tým, ako funguje demokracia vo vlastnej krajine a prejavujú najväčšiu dôveru vlastnej vláde. Nie je preto prekvapujúce, že vedecký záujem o švajčiarsku demokraciu je veľmi častý a že švajčiarsky model demokracie je dokonca propagovaný ako vzor pre iné demokracie. Švajčiarsko je považované za *predchodcu priamej demokracie* a takmer žiadna iná krajina neponúka viac príležitostí na volebnú účasť. Tieto príležitosti umožňujú Švajčiarom hlasovať nielen v klasických voľbách (národné, kantonálne, komunálne), ale aj v ľudovom hlasovaní o vnútroštátnych zákonoch a politike až štyrikrát do roka (niekedy je to menej, podľa toho, ako sa nazbierajú k danému kvartálu témy na hlasovanie), pričom v každom termíne môže ísť aj o viacero typov hlasovaní súbežne. Na ľudové hlasovanie majú Švajčiari vyhradené štyri nedele v roku. Tu je ten zásadný bod, ktorý odlišuje švajčiarsku demokraciu od tých iných. V žiadnej inej krajine nemajú občania také ďalekosiahle práva na spolurozhodovanie, ako občania vo Švajčiarsku. Švajčiarski občania nástroje priamej demokracie neberú len ako ich formálne politické právo (vyplývajúce z ústavy), ale aj ako ich reálnu možnosť, a v praxi to je jednoznačne aj vidieť bez ohľadu na to, koľko z nich dopadne úspešne. Kľúčovým ukazovateľom je tak počet ich konaní, pretože to reflektuje stav využívania nástrojov priamej demokracie. K týmto nástrojom radíme ľudovú

iniciatívu, obligatórne a fakultatívne referendum. Čo sa týka národných volieb, tak tie sa vo Švajčiarsku konajú (podobne ako u nás) každé štyri roky.

Ľudová iniciatíva (Volksinitiative) dáva, zjednodušene povedané, každému švajčiarskemu občanovi možnosť zmeniť ústavu. Podmienkou toho je nazbieranie 100 000 podpisov oprávnených voličov vyjadrujúcich súhlas s navrhovanou zmenou ústavy. Tento návrh je potom postúpený na celoštátne hlasovanie. Určitou zvláštnosťou je, že ľudovou iniciatívou môže byť vyvolané iba hlasovanie o zmene či prijatí novej ústavy, nie však už zákona. Švajčiarsky občan si tak môže „vybojovať“ zmenu ústavy, nemôže však vyvolať hlasovanie o zmene bežného zákona, čo vo svojom dôsledku vedie občas k tomu, že sa do ústavy dostávajú trochu bizarné ustanovenia upravujúce záležitosti, ktoré by mali byť skôr upravené bežným zákonom. Príkladom je napríklad článok 72 ods. 3 spolkovej ústavy, ktorý zakazuje stavbu minaretov, čo je niečo, čo v právnom predpise upravujúcom základy fungovania štátu jednoducho nemá čo hľadať. Na druhej strane, ak chce švajčiarsky občan docieľiť aktívne legislatívne zmeny, nezostane mu nič iné, než svojím návrhom zasiahnuť do ústavy. Ľudovú iniciatívu môžeme vnímať v širšom slova zmysle ako akýkoľvek prejav ľudu. Občania sa vďaka nej zapájajú do riešenia verejných záležitostí. (Novak, 2017) V užšom slova zmysle ľudovou iniciatívou označujeme len účasť ľudu v procese prijímania právnych predpisov podliehajúcich určitému počtu obyvateľstva, ktoré je schopné iniciovať legislatívny proces na rôznej úrovni výkonu správy. Návrhu predloženému stanoveným počtom obyvateľstva sa tak priznáva právo tzv. legislatívnej iniciatívy, resp. medzi subjekty oprávnené podávať návrhy právnych aktov na určitých úrovniach správy štátu začleňujú aj ľud väčšinou občanov formou petície. (Krunková, 2016) V prípade schválenia ľudovej iniciatívy väčšinou občanov a väčšinou kantonov (takzvaná dvojité väčšina) nadobudne táto iniciatíva platnosť v nezmenenej podobe. Ani švajčiarska vláda a ani švajčiarsky parlament ho nemôžu zmeniť. V prípade federálnej ľudovej iniciatívy sa tento text týka čiastočnej (alebo teoreticky tiež úplnej) revízie švajčiarskej ústavy, čo znamená, že text ľudovej iniciatívy sa stane súčasťou švajčiarskej ústavy. To vysvetľuje, prečo sa v nej objavujú aj témy, ktoré obvykle v ústavách nefigurujú. Ľudovú iniciatívu má Ústava Švajčiarska z roku 1999 zakotvenú v čl. 138, 139, 141 ods. 1). (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 1999)

Švajčiarska ústava ďalej rozlišuje referendum fakultatívne a obligatórne. Referendum má vo švajčiarskom politickom systéme úplne jedinečné postavenie a súvisí so špecifickým historickým vývojom politického systému krajiny. Svoje ústavné zakotvenie našlo v ústave v roku 1848 (obligatórne) a v roku 1874

(fakultatívne). Dnes je vo Švajčiarsku k dispozícii celý rad rôznych typov referend, povinných či nepovinných (vychádzajúcich z ľudovej iniciatívy). Na federálnej úrovni sa môžeme stretnúť s konštitucionálnym referendom, obligatórnym či fakultatívnym legislatívnym referendom a dobrovoľným zmluvným referendom.

Na kantónálnej úrovni je možné stretnúť sa s obligatórnym referendom o zmene ústavy, fakultatívnym referendom o prijatí zákona, fakultatívnym finančným referendom (v 19 kantónoch je obligatórne pokiaľ navrhovaný kantónálny rozpočet prekračuje stanovenú hranicu výdavkov), ďalej tu nájdeme administratívne referendum (týka sa opatrení kantónálnych parlamentov alebo konzultácie o návrhu federálneho orgánu), referendum o konvenciách (týka sa zmlúv uzatváraných medzi kantónmi, v deviatich kantónoch je obligatórne, v siedmich fakultatívnych) a pod. (Kobach, 1994) Ako môžeme vidieť, možných typov referend a ďalších prvkov priamej demokracie, s ktorými sa môžeme vo Švajčiarsku stretnúť, je skutočne veľké množstvo. Všetky tieto prvky však možno zovšeobecniť. Vo Švajčiarsku tak vo všeobecnosti (vyplývajúce aj z ústavy) existujú v dnešnej dobe dva základné typy referend: referendum fakultatívne a obligatórne. My sa budeme samozrejme venovať len federálnej rovine.

Obligatórne referendum je také, ktoré musí prebehnúť v súvislosti s určitou závažnou otázkou. Vo Švajčiarsku sú presne stanovené prípady, v ktorých sa používa (musí použiť) obligatórne referendum. Konkrétne prípady vymedzuje ústava v čl. 140. Ak tak ľud v referende danú otázku neschváli, nemôže nikdy dôjsť k zmene ústavy, či napr. k vstupu Švajčiarska do EÚ a pod. Tento typ referenda teda jasne vymedzuje, o čom budú rozhodovať zákonodarcovia a o čom voliči, inými slovami povedané, o akých konkrétnych otázkach budú voliči hlasovať, ak k tomu referendu dôjde. Obligatórne referendum sa podľa ústavy tak týka (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 1999):

- zmeny (dodatkov) federálnej ústavy,
- vstupu do organizácií kolektívnej bezpečnosti alebo do nadnárodných spoločenstiev,
- núdzových federálnych zákonov, ktoré nie sú založené na ustanoveniach ústavy a ktorých doba platnosti je dlhšia ako jeden rok - tieto federálne zákony musia byť predložené na hlasovanie do jedného roka od ich schválenia Federálnym zhromaždením,
- ľudovej iniciatívy pre kompletnú revíziu federálnej ústavy,
- ľudovej iniciatívy pre čiastočnú revíziu federálnej ústavy vo forme všeobecného návrhu, ktoré boli odmietnuté Federálnym zhromaždením,

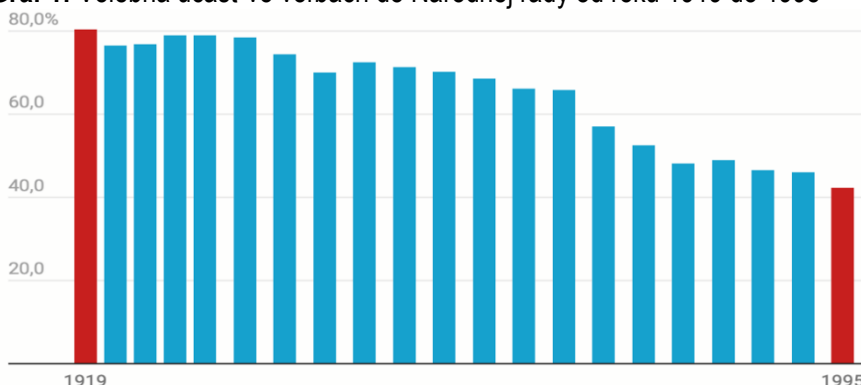
- otázky, či by mala byť kompletná revízia federálnej ústavy vykonaná v prípade, že existuje nezhoda medzi oboma radami (Národnou radou a Radou štátov tvoriacich Federálne zhromaždenie).

Fakultatívnemu referendu potom môže podliehať podľa ústavy prijatie akéhokoľvek zákona, či niektorých medzinárodných zmlúv. Na vyvolanie fakultatívneho referenda je však potrebné nazbierať 50 000 podpisov oprávnených voličov, a to do 100 dní od zverejnenia návrhu. Fakultatívne referendum môže ďalej vyvolať aspoň 8 kantónov. Ak tak požaduje aspoň 50 000 voličov či 8 kantónov, aby sa o prijatí zákona či medzinárodnej zmluvy hlasovalo v referende, musí sa referendum konať, pričom pri zamietnutí zákona v referende je zákon považovaný za neschválený, hoci ho predtým schválil parlament. (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 1999)

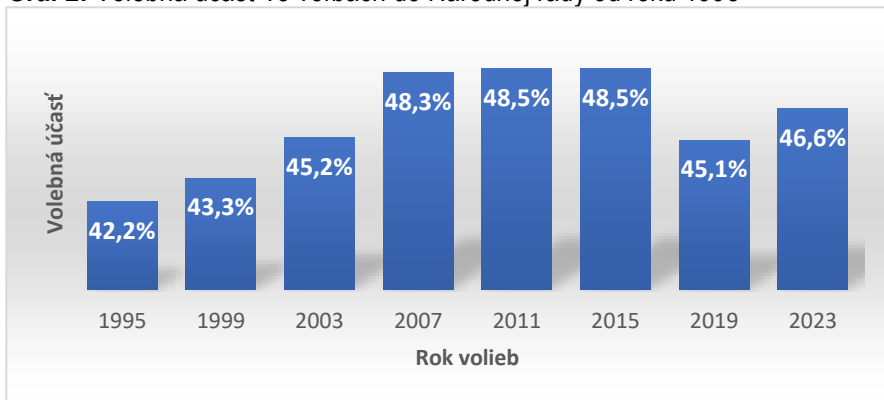
A. Volebná účasť Švajčiarov v parlamentných voľbách od roku 1919

Prvé voľby do Národnej rady s použitím pomerného volebného systému (uplatňovaný aj na Slovensku) sa konali v roku 1919. V tom roku sa na federálnych voľbách zúčastnilo spolu 80,4% oprávnených voličov, čo predstavuje doteraz najvyššiu volebnú účasť vo Švajčiarsku. Najnižšiu volebnú účasť dosiahlo Švajčiarsko v roku 1995 s výsledkom 42,2%. Ako možno vidieť na grafe č. 1, tak do 90. rokov, kedy začína naša komparatívna analýza volebnej účasti v skúmaných štátoch, klesla volebná účasť Švajčiarov v parlamentných voľbách takmer o polovicu. Volebná účasť Švajčiarov v národných voľbách je následne od roku 1995 do súčasnosti konštantne nízka, osciluje na úrovni 46% (graf č. 2).

Graf 1: Volebná účasť vo voľbách do Národnej rady od roku 1919 do 1995

(Zdroj: Fischer, 2023)

Graf 2: Volebná účasť vo voľbách do Národnej rady od roku 1995

(Zdroj: Wahlbeteiligung an den Nationalratswahlen, 2024)

Politická participácia je jedným z najdôležitejších demokratických ideálov. Demokracia nemôže správne fungovať bez zapojenia občanov. Nízka volebná účasť môže byť navyše hrozbou pre demokraciu. Ten najdôležitejší argument, prečo môže nízka volebná účasť narúšať legitimitu moci a ohrozovať demokraciu najmä v strednej a východnej Európe je fakt, že tieto krajiny boli (niektoré sú aj naďalej) v dlhom procese demokratizácie. V takýchto systémoch je legitímnosť režimu krehkejšia, preto je nutné akýmkoľvek nástrojmi zvyšovať túto legitimitu, vrátane širokej účasti. Tu vzniká otázka, ako nazerať na tento problém pri západných demokraciách, napríklad pri nami skúmanom Švajčiarsku.

Nízka volebná účasť švajčiarskych voličov v parlamentných voľbách v podstate nepredstavuje problém pre švajčiarsku demokraciu. Dôvodom je skutočnosť, že význam národných parlamentných volieb je oveľa menší ako v iných krajinách. Keďže sa občania vďaka svojej silnej priamej demokracii môžu pravidelne vyjadrovať k vecným politickým otázkam štyrikrát ročne, a tým môžu priamo zasahovať do politického diania (na rozdiel od Slovenska a iných štátov), význam týchto volieb tak v očiach Švajčiarov upadá. V porovnaní s účasťou na ľudovom hlasovaní je pre mnohých Švajčiarov pomerne jedno, kto presne sedí vo vláde či parlamente. Švajčiari preto nepovažujú nízku volebnú účasť za ohrozenie svojej demokracie, ktorá tam funguje (na rozdiel od postkomunistických štátov) celé stáročia. Môžeme tak konštatovať, že hoci je nízka volebná účasť jednoznačne dôležitým faktorom ohrozovania existencie demokracie, paradoxne vo Švajčiarsku to môžeme klasifikovať ako bežný jav

kvitovaný celou spoločnosťou. Nízka volebná účasť sa tu navyše nevníma ani ako prejav všeobecnej nespokojnosti s politikou, či nespokojnosť s demokraciou. V medzinárodnom porovnaní sú Švajčiari so svojou demokraciou veľmi spokojní. (Schweizer Bevölkerung grundsätzlich, 2023)

Toto konštatovanie má dva hlavné argumenty. Volebná účasť vo Švajčiarsku je od 90. rokov determinovaná z dvoch hlavných dôvodov, a to:

- 1) z rapidného nárastu referend,
- 2) z existencie tzv. magickej formuly

1. Aj keď je účasť voličov v medzinárodnom porovnaní nízka, treba poznamenať, že tí, ktorí sú oprávnení voliť vo Švajčiarsku, sú k volebným urnám povolaní takmer neustále. Volebná účasť tu je síce nižšia, ale v porovnaní s medzinárodnými štandardmi pretrváva vo Švajčiarsku stále najintenzívnejšia politická participácia občanov vďaka referendu a ľudovej iniciatíve. Preto sú vo Švajčiarsku národné voľby vo všeobecnosti menej dôležité pre občanov. Referendá poskytujú podľa názoru Švajčiarov dostatočné príležitosti na vyjadrenie svojho názoru. Mnohí Švajčiari považujú referendá a ľudové iniciatívy za oveľa ostrejší meč politickej participácie než voľby. Ľudia majú vďaka nástrojom priamej demokracie posledné slovo pri dôležitých politických rozhodnutiach. Na druhej strane ale treba zdôrazniť, že vysoká intenzita počtu ľudových hlasovaní spôsobuje únavu voličov z častého hlasovania, a to má tiež vplyv na výsledok volebnej účasti v národných voľbách. V rokoch 1874 až 1980 museli voliči schváliť v priemere 2,2 návrhu ročne, od 80. - 90. rokov sa tento počet zvýšil na 8,5 návrhu ročne. (Blais, 2014) O volebnej účasti na ľudových hlasovaniach si povieme viac v časti B.

2. Voľby do Národnej rady nemajú vo Švajčiarsku žiadne priame dôsledky na zostavovanie vlády. Bez ohľadu na výsledky volieb je nový parlament kreovaný podľa zaužívanej tzv. magickej formuly. Pre obsadenie siedmich miest v spolkovvej vláde je používaný špecifický matematický vzorec tzv. *magická formula* (Zauberformel). Ide o princíp, podľa ktorého sú miesta prerozdeľované štyrom najsilnejším politickým stranám v pomere 2:2:2:1. Magická formula bola používaná od roku 1959 bez akýchkoľvek zmien až do roku 2003, kedy došlo k malej obmene pomeru kresiel v prospech iných strán. Medzi štyri hlavné strany možno radiť konzervatívnu Švajčiarsku ľudovú stranu (SVP), Sociálnodemokratickú stranu (SP), liberálnu Slobodnú demokratickú stranu (FDP) a kresťanských demokratov (CVP), ktorí sa pred voľbami v roku 2023 zlúčili s inou malou stranou a premenovali na Stred (Die Mitte). Spolková rada

tak pozostávala z dvoch členov zo strán FDP, CVP (vtedy KCV) a SP a jedného člena zo strany SVP (vtedy BGB). Toto zloženie vlády trvalo do roku 2003. Od nasledujúcich volieb stratila CVP jedno kreslo v prospech SVP. (Blatter, 2010) Do roku 2023 si prešiel tento vzorec viacerými náročnými fázami, ale doteraz je jeho vzorec zachovaný aj po posledných voľbách v roku 2023. V praxi to teda znamená, že zloženie vlády je určené už pred voľbami, čo podnecuje Švajčiarov položiť si otázku, aký zmysel majú potom voľby. V zložení vlády po voľbách takmer nedochádza k žiadnym politickým zmenám vďaka tejto formulke, a to môže zásadne ovplyvniť aj výsledok volebnej účasti na voľbách. Švajčiari nevidia zmysel v tom, ísť voliť, a v zásade s touto formulkou súhlasia už celé roky, pretože prináša pre politický systém stabilitu. (Jeřábek, Hlaváčová, 2022) Po voľbách 2019 sa výrazne začalo diskutovať o možnosti zmeniť čarovnú formulku, keďže sa do popredia dostávajú zelené strany. Otázka zostáva otvorená, hoci voľby 2023, ako sme uviedli už vyššie, potvrdili existujúci stav.

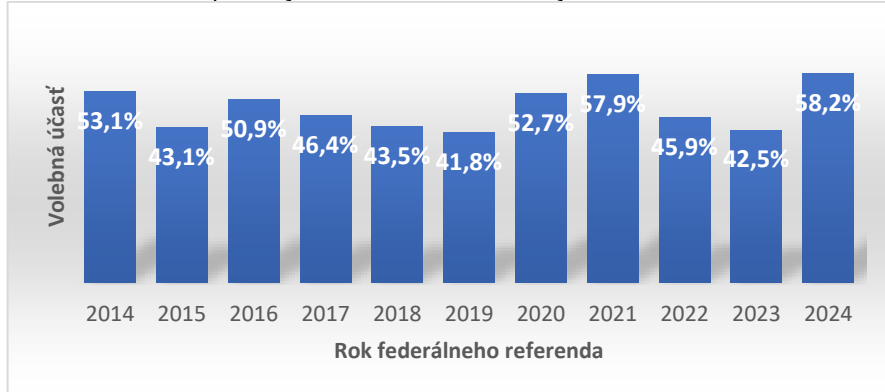
Novým determinantom, možno by sme ho mohli nazvať *tretím* v poradí, ktorý je potrebné v poslednom období brať čoraz vážnejšie do úvahy, je fakt, že každý štvrtý obyvateľ (cudziniec) Švajčiarska nemá právo voliť. Je to preto, že prekážky naturalizácie sú veľmi vysoké. Len veľmi málo kantónov a obcí zaviedlo volebné právo pre cudzincov. Štvrtina obyvateľov s trvalým pobytom vo Švajčiarsku nemá švajčiarske občianstvo. To znamená, že títo ľudia nemôžu mať slovo na spolkovej úrovni, čím by mohli jednoznačne ovplyvniť volebnú účasť. V júni 2022 napríklad Národná rada zamietla parlamentnú iniciatívu skupiny zelených, ktorá mala zabezpečiť, aby cudzinci, ktorí žili vo Švajčiarsku aspoň päť rokov, by automaticky získali právo voliť. Oponenti tvrdili, že politicky zainteresovaní cudzinci sa budú musieť stať naturalizovanými. Naturalizácia stále predstavuje pre mnohých cudzincov veľkú finančnú, osobnú a najmä právnu prekážku a to aj po mnohých rokoch pobytu. Tento návrh bol zámerne ignorovaný. Zelení chcú naďalej urýchliť naturalizáciu a umožniť tak väčšiu politickú participáciu. (Blatter, Trechsel, 2018)

B. Hlasovacia účasť Švajčiarov v ľudových hlasovaniach od roku 1993

Ak sa pozrieme na hlasovaciu účasť Švajčiarov na celoštátnych hlasovaniach od roku 1993, tak v rokoch od 1993 - 2000 bola účasť v priemere 41,8%, v rokoch 2001 - 2020 mierne stúpala, dostala sa na úroveň 45,8% a priemer účasti v rokoch 2021 - 2023 je na úrovni 48,8%. Účasť na ľudových hlasovaniach (na rozdiel od stabilnej volebnej účasti vo voľbách do Národnej rady) charakterizujú silné výkyvy, pretože voliči sa zúčastňujú na nich selektívne. Zúčastnia sa jej početní

voliči, ak ich návrh osobne zaujíma, alebo sa ich dotýka. Účasť za posledných desať rokov (priemer 48,9%) a jej presné hodnoty (Stimmbeteiligung bei eidgenössischen, 2024) znázorňuje aj nasledujúci graf. V roku 2024 (prvé hlasovanie bolo v marci) sa na celoštátnom hlasovaní zúčastnilo vo Švajčiarsku v priemere 58,2% oprávnených voličov. Rok 2024 do priemeru nezarátame, nakoľko by mohol skresliť výsledok, keďže v priebehu tohto roka sa uskutočnia ešte ďalšie tri kolá hlasovaní a prinesú so sebou rôznu úroveň tejto účasti.

Graf 3: Účasť na spolkových hlasovaniach vo Švajčiarsku v rokoch 2014 až 2024

(Zdroj: Stimmbeteiligung bei eidgenössischen, 2024)

Nízka účasť vo Švajčiarsku nie je výnimkou, stala sa už akýmsi spoločensko-politickým pravidlom. Z politologického hľadiska možno slabú účasť na referendách vysvetliť existenciou konsenzuálnej a polopriamej demokracie vo Švajčiarsku. Abstinencia vo voľbách či hlasovaniach nemusí znamenať automaticky hneď nezaujem. Logika hlasovania (najmä pri ľudovej iniciatíve či fakultatívnom referende) v praxi u Švajčiarov funguje tak, že tí, ktorých predmet hlasovania obzvlášť zaujíma či doslova hnevá, a nevedia sa s ním stotožniť, idú voliť. Ostatní, ktorí sú so znením či obsahom návrhu, či nejakého zákona spokojní a majú súhlasné stanovisko, jednoducho nemajú v praxi dôvod ísť hlasovať a zostávajú doma. Na základe výsledku účasti pri týchto hlasovaniach možno tak odčítať, s čím sú ľudia spokojní. Pri obligatórnych referendách je to bezpredmetné, pretože tie vyhlásené musia byť podľa zákona, a tým nedokážeme sledovať reálnu spokojnosť či záujem občanov o daný zákon alebo nejaké zmeny.

Vo Švajčiarsku existuje vysoký podiel ľudových hlasovaní a teda využívania nástrojov priamej demokracie. Len na pripomenutie, v rokoch 1874 až 1970 museli voliči schváliť v priemere 2,2 návrhu ročne, no odvtedy sa tento počet zvýšil na 8,5 návrhu ročne. (Blais, 2014) Počet či už prijatých, či zamietnutých návrhov na hlasovanie v spolkových ľudových hlasovaniach podľa jednotlivých typov od roku 1848 sa pohybuje na úrovni približne 680. Ako udáva švajčiarsky spolkový štatistický úrad, z povinných referend, o ktorých sa vo Švajčiarsku hlasovalo v období od roku 1848 do roku 2024 (vrátane), bolo prijatých celkovo 176 a zamietnutých 66 referend. Z nepovinných referend, o ktorých sa hlasovalo v období od 1848 do marca 2024, bolo 119 prijatých a 90 zamietnutých a z ľudových iniciatív, o ktorých sa v tom istom období hlasovalo, bolo prijatých len 26 a zamietnutých až 205 iniciatív. Od roku 1993 (obdobie komparované so SR) sa vo Švajčiarsku uskutočnilo 279 hlasovaní. (Chronologie Volksabstimmungen, 2024) Tak veľký počet možností politickej participácie v priamej demokracii má dva efekty. Na jednej strane zvyšuje celkový politický vplyv ľudu (politické práva), na druhej strane však znižuje dôležitosť jednotlivých návrhov, a tým má tlmiaci vplyv na volebnú účasť. Neúčasť a najmä dlhodobý pokles volebnej účasti na voľbách a hlasovaniach boli a sú často predmetom politickej diskusie, pretože to evokuje slabé uplatňovanie ľudských práv, čo zle zapadá do demokratického „sebaobrazu“ danej krajiny. To však paradoxne neplatí pre Švajčiarsko z vyššie uvádzaných dôvodov. Iná situácia nastáva v prípade Slovenska.

3.2 Problematika volebnej (ne)účasti na Slovensku

Znakom každej vyspelej politickej kultúry je vyspelá občianska spoločnosť. Znakom každej vyspelej občianskej spoločnosti je vysoká miera participácie občanov na verejnom politickom živote. V posledných rokoch však sledujeme silný trend poklesu záujmu slovenských občanov o veci verejné, ktorý sa prejavuje nielen odmietaním členstva v politických stranách a znižujúcou sa volebnou účasťou, ale aj celkovým zmenšeným záujmom o politické a spoločenské dianie. Voľby legitimizujú ostatné demokratické procesy a integrujú jednotlivca do demokratického politického systému. (Kováčová, Prášil, 2023) Ako sme uviedli v časti 3.1, Švajčiarsko v celosvetovom meradle vykazuje dlhodobo najvyššie hodnoty spokojnosti so svojou demokraciou a je klasickým príkladom politického systému s využívaním silných prvkov priamej demokracie v praxi. Naproti tomu pre Slovensko je charakteristická nespokojnosť Slovákov s ich demokraciou, a tá je dokonca aj najvyššia v EÚ. Zatiaľ čo priemer EÚ osciluje na úrovni 38%, na SR je to podľa výsledkov prieskumu eurobarometra

až 67% nespokojnosti. (Zmušková, 2022) Podobné je to aj s otázkou dôvery Slovákov v inštitúcie. MEDIAN prieskum z decembra 2023 ukazuje, že obecné samosprávy sú jedny z najdôveryhodnejších subjektov Slovenska, dôveruje im 52% opýtaných, dôvera v úrad prezidentky sa pohybuje na úrovni 44%, vláde dôverovalo v tomto roku len 26% a parlamentu len 16% obyvateľov. (Dôvera politikom a..., 2024)

Občania SR nemajú ani tak ďalekosiahle práva na spolurozhodovanie ako občania vo Švajčiarsku. Zatiaľ čo švajčiarski občania nástroje priamej demokracie neberú len ako ich formálne politické právo (vyplývajúce z ústavy), ale aj ako ich reálnu možnosť a v praxi to je jednoznačne aj vidieť, slovenskí občania berú nástroje priamej demokracie a svoju politickú participáciu (najmä účasť na voľbách) len ako svoje formálne právo. Nasledujúca časť príspevku toto tvrdenie bližšie vysvetlí. Tú reálnu možnosť, ktorá im vyplýva aj z ústavy, môžu využívať, ale nemajú o to záujem v praxi. Dôsledkom je samozrejme, okrem iného aj zásadný vplyv na volebnú účasť. Slovenská ústava deklaruje okrem volebného práva existenciu troch najvýznamnejších foriem priamej demokracie u nás: obligatórneho referenda, fakultatívneho referenda a tzv. recall. (Ústava Slovenskej republiky, 1992)

Obligatórne referendum sa u nás využíva v jedinom prípade, kedy sa referendum konať musí, tým je potvrdenie ústavného zákona, ktorým SR vstupuje do štátneho zväzku s inými štátmi, alebo o vystúpení z tohto zväzku. Obligatórne celoštátne referendum je postavené ako ratifikačné. Koná sa v prípadoch, keď sa rozhoduje o vstupe, či výstupe Slovenskej republiky do medzinárodných zväzkov. Najprv musí byť vytvorený ústavný zákon o danej téme, v referende potom dochádza k jeho potvrdeniu. Všetky ostatné referendá sú na Slovensku fakultatívne. (Ústava Slovenskej republiky, 1992)

Fakultatívne referendum predstavuje hlasovanie o takej otázke, o ktorej je možné rozhodnúť aj inak, než prostredníctvom referenda, napr. prostredníctvom štátnych orgánov. Fakultatívne celoštátne referendum sa môže týkať všetkých tém, dotýkajúcich sa verejného záujmu, nesmie sa ale týkať základných práv a slobôd, daní, či štátneho rozpočtu, alebo odvodov. Na to, aby referendum mohlo byť vyhlásené, je potrebných minimálne 350 000 podpisov občanov (ktorí formou petície vyjadrujú súhlas s konaním referenda). Druhým spôsobom možného vyhlásenia referenda je uznesenie sa Národnej rady Slovenskej republiky na jeho konaní, čo v minimálnej podobe môže predstavovať nadpolovičnú väčšinu poslancov za stavu uznášaniaschopnosti, teda 39 zákonodarcov. Referendum môže vyhlásiť jedine prezident Slovenskej republiky. Môže tak spraviť, ale len na

návrh oprávneného subjektu. Tým je Národná rada Slovenskej republiky, alebo skupina najmenej 350 000 občanov. Podmienkou je vyhlásenie referenda do 30 dní od prijatia petície, alebo uznesenia Národnej rady SR a vykonať sa musí do 90 dní od vyhlásenia prezidentom SR. (Ústava Slovenskej republiky, 1992) Výsledky referenda sú platné, ak sa na ňom zúčastnila nadpolovičná väčšina všetkých oprávnených voličov a ak bolo rozhodnutie prijaté nadpolovičnou väčšinou účastníkov referenda. Návrhy prijaté v referende vyhlási Národná rada Slovenskej republiky rovnako ako zákon.

Inštitút *recall* slúži na odvolanie prezidenta Slovenskej republiky, ale aj na samotné odvolanie starostov. Napríklad vo Švajčiarsku sa tento inštitút využíva len na kantonálnej úrovni, preto sme ho nespomenuli, pretože predmetom nášho príspevku je celoštátna úroveň. *Recall*, alebo ináč *ľudové hlasovanie o odvolaní prezidenta SR* bol do Ústavy SR zavedený v roku 1999, kedy okrem iných zmien došlo k zmene spôsobu voľby prezidenta na priamu, čím prezident získal priamu legitimitu. Využitie inštitútu ľudového hlasovania o odvolaní prezidenta SR nebolo však doteraz uplatnené. Pravdepodobnosť využitia tohto inštitútu je veľmi malá, pretože v prípade neodvolania prezidenta je Národná rada SR, ako jediný možný iniciátor, postihnutá vysokou sankciou alebo prípadným rozpustením.

Otázka volebnej (ne)účasti na Slovensku je považovaná za skutočný problém demokracie a musíme konštatovať, že politická apatia voličov je svojím spôsobom indikátorom spomínanej (ne)spokojnosti občanov s existujúcim vládny systémom, resp. s politikou ich predstaviteľov. Kľúčový problém, ktorý vzniká v dôsledku nízkej volebnej účasti občanov je skutočnosť, že zvolení reprezentanti nereprezentujú všetkých občanov, čím nastáva odklon od ideálu demokratického vládnutia. Hlavným zámerom mnohých politickovedných a sociologických štúdií v posledných desaťročiach bolo identifikovať dôvody nútiace občanov k (ne)odovzdaniu svojich volebných hlasov, a na základe toho podať vysvetlenie k vzniku poklesu volebnej účasti. (Machonin, 2006) Samotné dôvody vedúce, respektíve nevedúce voličov k voľbám, sa snažili vysvetliť aj mnohé teórie, z nich jednou z najvýznamnejších je už spomínaná teória racionálnej voľby.

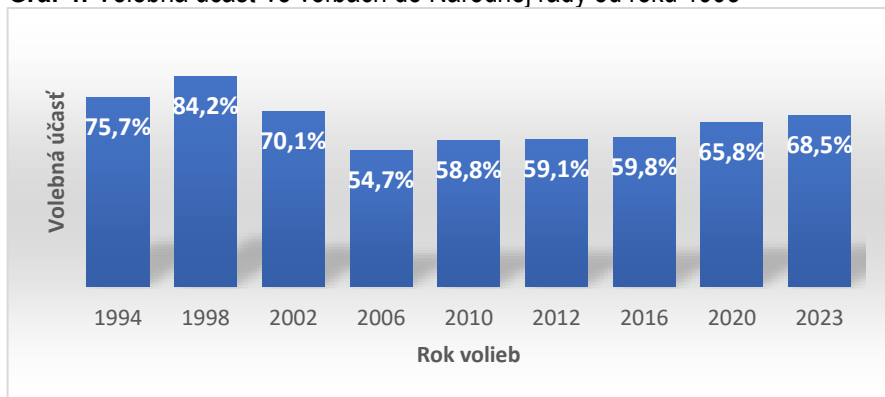
Cielené, či neúmyselné ignorovanie volieb a ľudových hlasovaní zo strany voličov môže jednoznačne viesť k narušeniu slovenskej demokratickosti politického života a politického systému. Jedným z problémov súvisiacim s nízkou volebnou účastou je znižovanie legitimacy vlády, nakoľko v SR neexistuje nič také, ako magická formulka pri kreovaní vlády. Vytvorenie vlády na základe volieb predstavuje vyslovenie dôvery zo strany voličov. Občan tak

legitimizuje vládu v mene ľudu. Z toho dôvodu klesá so znižovaním volebnej účasti aj legitimita vládnej moci. Sila mandátu zvoleného kandidáta vo voľbách s nízkou volebnou účasťou môže byť spochybnená a taktiež sa znižuje aj autorita vládnej moci. (Glosíková, Germuška, 2010) Pozrime sa bližšie na volebnú účasť v národných voľbách a v ľudových hlasovaniach tentoraz na Slovensku.

A. Volebná účasť Slovákov v parlamentných voľbách od roku 1993

Prvé demokratické parlamentné voľby sa na Slovensku uskutočnili v roku 1990, ešte počas existencie federácie a zúčastnilo sa ich 95,4% voličov. (Štatistický úrad SR, Výsledky volieb rok 1990, 2024) Ako ukázal nasledujúci vývoj, na Slovensku sa nepodarilo prekonať túto vysokú mieru účasti dosiahnutej v prvých, zakladajúcich voľbách. Odvtedy sa začal prejavovať skôr klesajúci trend, ktorý je znázornený na grafe č. 4.

Graf 4: Volebná účasť vo voľbách do Národnej rady od roku 1993

(Zdroj: Voľby a referendá, 2024)

Trend klesajúcej volebnej účasti na slovenských celonárodných parlamentných voľbách mal dve špecifiká. Prvým boli parlamentné voľby v roku 1998. Z dôvodu polarizovanej politickej situácie a vysokej predvolebnej mobilizácie prišlo voliť 84,2% občanov, čo bolo o 8,5% viac ako v predchádzajúcich voľbách v roku 1994. Druhým špecifikom bol rok 2010, kedy taktiež došlo k zvýšeniu účasti oproti roku 2006 z 54,7% na 58,8%. Zásadný pokles účasti nastal medzi rokmi 1998 a 2006. Napríklad na voľby v roku 2002 je možné nazerať ako na „kritické“, pretože sa v nich rozhodovalo o vstupe SR do

EÚ a NATO. Prvé voľby po dosiahnutí oboch integrácii do týchto organizácií konané v roku 2006 predstavovali prepad účasti až o 14,1%. Možno predpokladať, že tieto voľby predznamovali aj trvalejšiu stabilizáciu účasti na „hlavných“ voľbách na hladine 55% až 60%. (Bútorová, Gyárfášová, 2010)

Môžeme teda konštatovať, že v prvých rokoch ekonomickej a politickej transformácie nielen v Slovenskej republike, ale aj v krajinách strednej a východnej Európy dosahovala volebná účasť vo všeobecných voľbách väčšinou vyššie hodnoty, ako vo vyspelých západných demokraciách (aj vo Švajčiarsku). Hoci tu existuje predpoklad, že vysoká miera volebnej účasti bola v prvých rokoch transformácie determinovaná politickými zmenami a istým „opojením z demokracie“ a postupne klesne na hranicu porovnateľnú s vyspelými krajinami, novovzniknuté demokracie nám ponúkajú unikátnu príležitosť analyzovať voličské správanie a jeho determinantov. Analýza volebnej účasti v transformujúcich sa štátoch nám teda prináša unikátnu možnosť skúmať správanie sa ľudí v procese vzniku demokratického systému a formovania nových politických strán. (Caplánová, Orviská, Hudson, 2017)

Paradoxne, ak sa pozrieme na priemer volebnej účasti na SR od roku 1993, tak ten sa pohybuje na úrovni 66,3% (graf č. 4), čo je v priemere o 20% viac ako v prípade Švajčiarska v tom istom časovom úseku. Na pripomenie, volebná účasť Švajčiarov v národných voľbách je od roku 1995 do súčasnosti konštantne nižšia, osciluje na úrovni 46% (graf č. 2). Paradox spočíva v tom, že v prípade Slovenska, kde je jasne vidieť vyššiu volebnú účasť, nastáva v dôsledku voličskej neúčasti väčšie ohrozenie demokracie, ako v prípade Švajčiarska. Napriek oveľa nižšej volebnej účasti je u Švajčiarov menšie ohrozenie demokracie. Malo by to byť presne naopak. Práve pri vysvetlení tohto paradoxu zohrávajú dôležitú rolu prvky ako historický vývoj danej krajiny, formovanie jej politickej kultúry, podiel realizovania prvkov priamej demokracie a pod.

Hoci parlamentné voľby v rámci všetkých druhov volieb u nás vykazujú najvyššiu volebnú účasť (v prezidentských voľbách priemer z dvoch kôl 46,7%, vo voľbách do VÚC približne 21,8% a do Európskeho parlamentu 18,1%), v rámci Európy má Slovensko podobný trend vývoja volebnej účasti ako ostatné postsocialistické krajiny. (Voľby a referendá, 2024) Za týmto klesajúcim trendom na Slovensku stoja v prvom rade psychologické faktory ovplyvňujúce politickú participáciu, teda apatia, nezáujem, nespokojnosť a nedôvera voličov. To však nie sú charakteristické znaky švajčiarskej demokracie. V našich podmienkach zavládol akýsi skepticizmus k vládnucim elitám a nedôvera, ktorá sa práve prejavuje v neúčasti na voľbách. Nízka voličská účasť slúži ako signál, že voľby

sa v istom okamihu stali pre množstvo občanov bezpredmetné, zbytočné, pretože spojenie, súvislosť medzi hlasovaním a zmenou politiky boli prerušené. Bezpredmetnosť a zbytočnosť národných volieb je charakteristická aj pre Švajčiarov, ako sme poukázali v časti 3.1 A., ale tam majú občania tento pocit z dôvodu „preťažnosti“ svojej volebnej účasti resp. z toľkých možností, čo im švajčiarska priama demokracia ponúka v praxi.

Samozrejme, popri psychologických faktoroch, ktoré u nás dominujú spomedzi ďalších faktorov ako (ne)existencia charismatickej osobnosti, socioekonomické, sociodemografické, štrukturálne, náboženské, národnostne či kontextové (geografické) faktory, je druhým najzásadnejším prvkom vysvetlenia klesajúceho trendu volebnej účasti Slovákov dĺžka demokratickej skúsenosti. Obe tieto premenné preukazujú najsilnejší vzťah k celkovej participácii voličov na Slovensku. Postkomunistické krajiny (teda aj SR) charakterizuje minimálna demokratická skúsenosť, ktorú navyše ovplyvňujú negatívnym spôsobom psychologické faktory. Krajiny ako Švajčiarsko preukazujú dlhodobú demokratickú tradíciu so silnejším vzťahom voči psychologickým faktorom.

B. Volebná účasť Slovákov v ľudových hlasovaniach od roku 1993

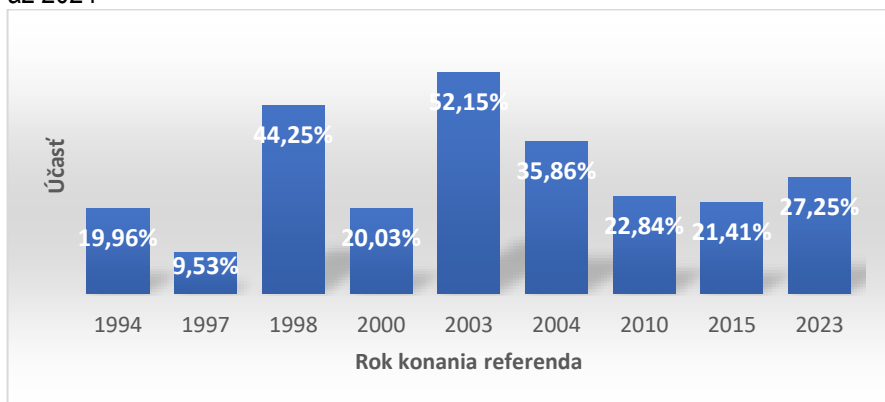
Azda najväčší rozdiel medzi švajčiarskou a slovenskou demokraciou spočíva v otázke nástrojov priamej demokracie a v intenzite ich využívania v praxi. V praxi to je jednoznačne aj vidieť. Kľúčovým ukazovateľom je počet ich konaní, pretože práve to reflektuje skutočný stav využívania týchto nástrojov u nás. Zatiaľ čo Švajčiari hlasujú pravidelne o rôznych politických témach spravidla štyrikrát do roka, Slováci rozhodovali od roku 1993 len v deviatich celoštátnych referendách, z toho bolo úspešné len jedno v roku 2004. (Vol'by a referendá, 2024) Vzhľadom na skutočnosť, že prvé celoštátne slovenské referendum sa uskutočnilo v roku 1994, je otázne, či možno hovoriť o historickej tradícii ľudových hlasovaní na území Slovenska na rozdiel od Švajčiarska. Prvé ľudové hlasovanie vo Švajčiarsku sa uskutočnilo v roku 1848. (Chronologie Volksabstimmungen, 2024)

Môžeme konštatovať, že napriek tomu, že občania Slovenskej republiky majú ústavou garantovanú možnosť plne využívať prvky priamej demokracie a tak participovať na chode štátu, v praxi ju reálne využívajú veľmi málo. Veľkým problémom je aj fakt, že aj z toho minimálneho počtu referend, ktoré sa na Slovensku uskutočnili, boli všetky skôr vnímané ako nástroj k presadeniu straníckych cieľov. To znamená, iniciované zhora a nie zdola, z ľudu. Volič tak nemá záujem participovať na takejto demokracii. Obyvatelia nielen Slovenska, ale celkovo krajín strednej a východnej Európy sa v tejto oblasti vyznačujú

menšou zaangažovanosťou vo veciach verejných (participačný deficit). Slovensko tak stále stojí pred úlohou zlepšiť jeho ústavno-formálne právo mať príležitosť pre občiansku participáciu a premietnuť ho viac do reálno-praktickej roviny. Švajčiarsko by sa mohlo stať vzorom pre túto víziu.

Ak sa pozrieme na volebnú účasť Slovákov na celoštátnych hlasovaniach od roku 1993, v rokoch od 1993 - 2000 bola účasť voličov v priemere 23,4%, v rokoch 2001 - 2020 mierne stúpala, dostala sa na úroveň 33,1% a v rokoch 2021 - 2023 je na úrovni 27,3%. (Voľby a referendá, 2024) Volebnú účasť na deviatich ľudových hlasovaniach s jej presnými hodnotami znázorňuje aj nasledujúci graf.

Graf 5: Volebná účasť na národných hlasovaniach na Slovensku v rokoch 1993 až 2024

(Zdroj: Voľby a referendá, 2024)

Prakticky u všetkých doposiaľ prebehnutých referendách (ak odhladneme od špecifickej povahy referenda o vstupe Slovenska do EÚ v roku 2003) by sme za hlavného iniciátora hlasovania mohli označiť politickú stranu. Iba v prípade referenda v roku 2004 bol pôvodným iniciátorom odborový zväz, ale čoskoro sa k tejto iniciatíve pripojila politická strana **Róberta Fica** a celé referendum opäť nabralo politický charakter. Jednotlivé strany sa inštitútu referenda snažili využiť rôzne. Išlo buď o nástroj politického boja medzi opozíciou a vládou stranou, o snahu nového politického subjektu získať pozornosť, alebo o obyčajné populistické gesto smerom k voličom. Nech už boli pohnútky politikov rôzne, jedno mali vždy spoločné. Všetky tieto referendá boli v konečnom dôsledku neplatné, pretože sa ich nezúčastnil dostatočný počet hlasujúcich. Výnimku

predstavuje iba referendum o vstupe Slovenska do EÚ, ktoré bolo v mnohých ohľadoch výnimočné, najmä významnosťou svojho predmetu, čím dokázalo zmobilizovať doposiaľ najväčší počet obyvateľov. Na tejto skutočnosti má určite tiež vplyv pomerne krátke obdobie demokracie v tomto štáte a teda chýbajúca politická tradícia.

V neposlednom rade sa ako výrazný faktor na všetkých referendách podpísala účasť, resp. neúčasť oprávnených voličov. Ľudia na Slovensku pravdepodobne ešte nepochopili, akú možnosť im referendum ponúka a odmietajú sa na jeho fungovaní podieľať. Výsledkom je prakticky nulová iniciácia referenda od samotných občanov. Tento problém môže súvisieť so stavom občianskej spoločnosti a jej neschopnosťou/neochotou aktívne sa zúčastňovať na správe vecí verejných. Tento trend okrem iného potvrdzuje aj klesajúcu volebnú účasť pri jednotlivých druhoch volieb. Napriek tomu všetkému možno referendum považovať za významný inštitút v rámci slovenského ústavného systému. Avšak zaslúžil by si dokonalejšiu právnu úpravu a revíziu, aby sa konečne mohol plne pozitívne podieľať na konsolidácii slovenskej demokracie. V komparatívnych úvahách je pri Slovensku, na rozdiel od Švajčiarska, problémom to, ako dochádza k využívaniu tohto inštitútu. Na Slovensku prichádza referendum zhora a siahajú po ňom politickí reprezentanti v otázkach konkrétneho politického významu, ktoré nedokázali zaujať väčšinu spoločnosti. Tieto referendá občanov väčšinou rozdelili na tri hlavné skupiny. Prvú skupinu tvorili občania, ktorí sa stotožňovali s myšlienkami politickej strany, ktorá presadzovala vyhlásenie referenda o danej otázke a táto skupina sa referenda zúčastnila a podporila v ňom túto otázku. Druhú skupinu tvorili občania, ktorí sa stotožňovali s názormi politických strán, ktoré nesúhlasili s konaním referenda o danej otázke. Táto skupina sa väčšinou referenda nezúčastnila. Tretiu skupinu tvorili potom občania, ktorých konanie referenda s touto otázkou nezaujímal. Uvedené zneužívanie referenda na otázky úzkeho politického významu, keď jeho konanie podporovala iba časť relevantných politických strán, a druhá časť relevantných politických strán vyzývala k neúčasti na tomto referende, spôsobovalo nízku účasť na referendách a zníženie váhy inštitútu referenda v očiach verejnosti.

Záver

Volebná účasť je kľúčovým ukazovateľom politického záujmu a angažovanosti občanov v demokratickom procese. Predložený príspevok si dal

za cieľ zhodnotiť a.) stav volebnej (ne)účasti Švajčiarov a Slovákov v prípade parlamentných volieb a v prípade ľudových hlasovaní od roku 1993. Zároveň bolo ambíciou príspevku nájsť b.) najvýraznejšie spoločné a rozdielne znaky týkajúce sa fenoménu pretrvávajúcej volebnej (ne)účasti v daných občianskych spoločnostiach.

a.) Stav a vývoj volebnej účasti na Slovensku možno vysvetliť **Huntigtonovým** konceptom, ktorý postuluje, že vo väčšine krajín v rámci tretej vlny demokratizácie, bola účasť bezprostredne po zmene režimu vysoká, pričom v ďalšom období systematicky klesala. Podľa neho za to môže efekt rozčarovania, ktorý sa spravidla po prvotnom nadšení prejavuje rezignáciou u obyvateľstva na ovplyvňovanie politických procesov. Zatiaľ čo v roku 1990 bola účasť v parlamentných voľbách 95,4%, postupne, po roku 1993 klesla na úroveň v priemere 66,3%. V prípade referend sa priemerná účasť pohybuje na úrovni 27,9%. Z hľadiska stavu skúmanej problematiky môžeme konštatovať, že v slovenskej spoločnosti absentuje aktívny záujem o dianie v spoločnosti, ktorý je nevyhnutnou súčasťou fungujúcej demokracie. Ten je navyše sprevádzaný vysokou mierou nespokojnosti a nedôvery v demokraciu a inštitúcie. Ide tak o psychologický faktor spôsobujúci klesajúcu a nízku volebnú účasť. Druhým najzásadnejším faktorom vysvetlenia klesajúceho trendu volebnej účasti Slovákov je dĺžka demokratickej skúsenosti. Len cez umožnenie väčšej účasti verejnosti na rozhodovaní a cez zapájanie občanov do aktivít občianskej spoločnosti je možné zvýšiť spokojnosť a dôveru k demokratickým inštitúciám a predchádzať radikalizácii verejného života. Príkladom toho je Švajčiarsko. Môžeme konštatovať, že demokracia nemôže správne fungovať bez zapojenia občanov. Nízka volebná účasť môže byť navyše hrozbou pre demokraciu. Ten najdôležitejší argument, prečo môže nízka volebná účasť narušovať legitimitu moci a ohrozovať demokraciu najmä v strednej a východnej Európe je fakt, že tieto krajiny boli (niektoré sú aj naďalej) v dlhom procese demokratizácie. V takýchto systémoch je legitimitosť režimu krehkejšia, preto je nutné akýmkoľvek nástrojmi zvyšovať túto legitimitu, vrátane širokej účasti. Tu vzniká otázka, ako nazerať na tento problém pri západných demokraciách, napríklad pri nami skúmanom Švajčiarsku.

Ak sa pozrieme na stav vývoja volebnej účasti vo Švajčiarsku, tak jeho politický demokratický systém disponuje mechanizmom, ktorý slúži na oveľa väčšiu integráciu občianskych názorov do vládnej politiky. Je reprezentovaný formálnymi a neformálnymi systémami. Pod formálnymi prostriedkami možno chápať efektívne ústavné mechanizmy kladúce dôraz predovšetkým na priamu

demokraciu na úkor demokracie zastupiteľskej. Politická úloha jednotlivca vo švajčiarskom politickom systéme oproti SR je veľmi silná, dôkazom čoho sú početné ľudové hlasovania uskutočňované už od roku 1848. Priemerná volebná účasť Švajčiarov na ľudových hlasovaniach sa pohybuje na úrovni 45,5%. Ak sa pozrieme na stav volebnej účasti v parlamentných voľbách, tak tu nastáva podobná situácia ako v prípade SR. Účasť Švajčiarov od roku 1919 bola po zmene volebného systému relatívne vysoká (80,4%) a držala sa na tejto úrovni takmer 70 rokov. Na prelome 80. a 90. rokov začala rapídne klesať a od roku 1995 osciluje v priemere na úrovni 46%, čo je o 20% menej ako SR. Môžeme konštatovať, že volebná účasť bola v prípade Švajčiarska vysoká dlhé roky na rozdiel od SR, dôvodom jej poklesu nebola nespokojnosť, či nedôvera voličov. Zapríčinili to tri kľúčové javy, ktoré postupne ovplyvňovali tieto hodnoty, a to zavedenie tzv. magickej formulky a rapídny nárast referend. V príspevku sme zdôraznili aj fakt, že veľký vplyv na volebnú účasť má problematika naturalizácie cudzincov. Každý štvrtý obyvateľ vo Švajčiarsku je momentálne cudzinec bez práva voliť. Prísne podmienky na získanie občianstva majú jednoznačne vplyv aj na stav volebnej účasti. Aj keď nespokojnosť vo Švajčiarsku určite existuje, vo všeobecnosti má tolerantnejší vzťah ako subkultúra rozčarovaných, nespokojných a kritických občanov v SR. Obavy z vývoja politických postojov v starých demokraciách môžu byť preto bezpredmetné, keďže kritickí občania sú tam považovaní za kompatibilné jednotky s fungujúcou demokraciou. Nízka volebná účasť švajčiarskych voličov v parlamentných voľbách a na hlasovaniach tak nepredstavuje problém pre švajčiarsku demokraciu, je len spôsobená identifikovanými tromi príčinami. Tie však nepredstavujú hrozbu demokracie, apatiu, nespokojnosť, či nedôveru občanov. Paradoxne vo Švajčiarsku to môžeme klasifikovať ako bežný jav kvitovaný celou spoločnosťou, ktorý sa stal spoločensko-politickým pravidlom. Bezpredmetnosť a zbytočnosť národných volieb je charakteristická aj pre Švajčiarov, ale tam majú občania tento pocit z dôvodu „preťaženia“ svojej volebnej účasti resp. z toľkých možností, čo im švajčiarska priama demokracia ponúka v praxi.

b.) Pri hľadaní príčin rozdielneho hlasovania a volebnej účasti treba najskôr rozlišovať medzi sociálnou krízou a bežnými situáciami. Krízy zintenzívnili politické konflikty a zvýšili účasť voličov a volieb, ktoré potom v obdobiach prosperity opäť klesli. Zvlášť dôležité sú tri súbory príčin. Po prvé, štruktúra politického systému skúmaných štátov podmienená historickým vývojom a geopolitickou situáciou. Po druhé, kvalita a tým aj legitimita politiky a politikov a po tretie, úroveň rozvoja spoločnosti (sociálno-ekonomický rozvoj). V týchto

troch bodoch sa od seba Švajčiarsko a Slovensko zásadne odlišujú a individuálnym spôsobom ovplyvňujú volebnú (ne)účasť Slovákov a Švajčiarov. Tie najvýraznejšie spoločné a rozdielne znaky týkajúce sa fenoménu pretrvávajúcej volebnej (ne)účasti v daných občianskych spoločnostiach zhrnieme v nasledujúcej tabuľke:

Výskyt	Švajčiarsko	Slovensko	Výsledok
Spokojnosť s demokraciou	vysoká	veľmi nízka	rozdiel
Politická kultúra	konsenzuálna	konfliktná	rozdiel
Psychologický faktor	nízky	vysoký	rozdiel
Faktor dĺžky demokratickej skúsenosti	vysoký (1848)	nízky (1993)	rozdiel
Nástroje priamej demokracie ako formálne politické právo (garantované ústavou)	áno	áno	zhoda
Nástroje priamej demokracie ako reálna možnosť	áno	nie	rozdiel
Iniciatíva ľudových hlasovaní v praxi	zdola	zhora	rozdiel
Intenzita ľudových hlasovaní - počet ľudových hlasovaní od roku 1993 - počet stanovených ľudových hlasovaní - Tradícia referend	vysoká 279 4x ročne dlhá (1848)	nízka 9 0x krátka (1994)	rozdiel rozdiel rozdiel rozdiel
Volebná účasť na ľudových hlasovaniach od r. 1993	Nízka (45,5%)	Nízka (27,9%)	zhoda
Volebná účasť v národných voľbách od r. 1993	Nízka (46%)	Nízka (66,3%)	zhoda

Zdroj: vlastné spracovanie

Na základe uvedenej tabuľky a vysvetlenia hlavných (rozdielných) dôvodov nízkej volebnej účasti švajčiarskych a slovenských voličov v časti a.) môžeme prvú hypotézu, potvrdiť. V prípade Slovenska ako „novej demokracie“ poznačenej dedičstvom komunizmu možno hovoriť o pretrvávajúcom fenoméne volebnej neúčasti vo voľbách aj na ľudových hlasovaniach, kde paradoxne slabá priama demokracia vedie k tejto neúčasti. Našu druhú hypotézu na základe našej štúdie vyvraciam, v prípade Švajčiarska ako „starej demokracie“ s dlhodobou demokratickou tradíciou možno hovoriť od 90. rokov taktiež o pretrvávajúcom fenoméne volebnej neúčasti, avšak tu paradoxne silná priama demokracia vedie k tejto volebnej neúčasti.

Literatúra:

- ALMOND, G.A. - VERBA, S. 1966. The civic culture: political attitudes and democracy in five nations. SAGE, 1989. 379s., ISBN 9780803935587.
- BLAIS, A. 2014. Why is Turnout So Low in Switzerland? Comparing the Attitudes of Swiss and German Citizens Towards Electoral Democracy. In *Swiss Political Science Review*, č. 20 (4), s. 520 – 528, ISSN:1662-6370.
- BLATTER, J. 2010. Horizontalföderalismus und Schweizer Demokratie. In *Swiss Political Science Review*, č.16 (2), s. 247–268. ISSN:1662-6370.
- BLATTER, J. 2014. Kritik der Schweizer Demokratie. UNILU: Faculty of Humanities and Social Sciences Department of Political Science, 2014. 42 s. ISSN 1662-923X.
- BLATTER, J. - TRECHSEL, A. 2018. Was sind eigentlich die Gründe für die tiefe Stimmbeteiligung in der Schweiz? In INULU [online] [cit. 27. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://www.unilu.ch/magazin/artikel/was-sind-eigentlich-die-gruende-fuer-die-tiefe-stimmbeteiligung-in-der-schweiz-8526/>>.
- Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 1999. [online] [cit. 1. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://fedlex.data.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/cc/1999/404/20210101/de/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-cc-1999-404-20210101-de-pdf-a.pdf>>.
- BÚTOROVÁ, Z. - GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. In *Sociológia*. roč. 42, č. 5, s. 447 - 491. ISSN 1336-8613.
- CAPLÁNOVÁ, A. - ORVISKÁ, M. - HUDSON, J. 2017. Nové demokracie v prvom desaťročí transformačného procesu (Analýza determinatov volebnej účasti v Českej a Slovenskej Republike). [online]. 2017. [cit. 15. 2. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/rrc/RRCI_20_paper_04.pdf>.
- DENK, T. - CHRISTENSEN, H. - BERGH, D. 2015. The Composition of Political Culture—A Study of 25 European Democracies. [online] [cit. 12. 3. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/271424435_The_Composition_of_Political_Culture-A_Study_of_25_European_Democracies>.
- Dôvera politikom a inštitúciám In Median [online] [cit. 7. 4. 2024]. Dostupné na internete: https://www.median.sk/pdf/OSTATNE/4523500_PAT12_INSTIT_v04.pdf.
- FISCHER, M. 2023. Wählende in der Schweiz - Wer wählt in unserem Land – oder eben nicht.

- GLOSÍKOVÁ M. - GERMUŠKA E. 2010. Výsledky výskumu. Prešov: Inštitút politológie: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 182 s. ISBN 978-80-555-0185-7.
- HARLES, L. - LANGE, D. 2015. Zeitalter der Partizipation. Paradigmenwechsel in Politik und politischer Bildung? Frankfurt a/M: Wochenschau Verlags, 2015. s 272., ISBN 978-3-7344-1289-9.
- HEYWOOD, A. 2008. Politologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Ales Čeněk, 2008. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.
- HUNTINGTON, S. 2008. *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro výskum demokracie a kultury, 2008. 343 s. ISBN 978-80-7325-156-7.
- Chronologie Volksabstimmungen, 2024 In Bundeskanzlei [online] [cit. 17. 3. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/vab_2_2_4_1.html>. In SRF [online] [cit. 23. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://www.srf.ch/radio-srf-1/waehlende-in-der-schweiz-wer-waehlt-in-unserem-land-oder-eben-nicht/>>.
- JERÁBEK, M. – HLAVÁČOVÁ, N. 2022. Na cestě k polarizaci. analýza programů švýcarských politických stran (2015 - 2019). In Politické Vedy. Vol. 25, no. 3, pp. 31 - 61. ISSN 1335–2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politicevedy.2022.25.3.31-61>.
- KLEY, A. 2015. Volksinitiativen: Das Parlament als Vermittler zwischen Volk, Regierung und Gerichten? 2015 [online] [cit. 7. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://sgp-ssp.net/archiv/>>.
- KOBACH, K. W. 1994. Switzerland. In: BUTLER, D., RANNEY, A. Referendums around the world: the growing use of direct democracy. Washington: AEI Press, 1994, s. 102. ISBN 0-8447-3853-0.
- Kódex dobrej praxe občianskej participácie v rozhodovacích procesoch, 2009 [online] [cit. 3. 2. 2024]. Dostupné na internete: <<https://rm.coe.int/16802eedd6>>.
- KOVÁČOVÁ, N. – PRÁŠIL, F. 2023. Paradoxy preferenčného hlasovania a možnosti posilnenia voľičského hlasu v podmienkach SR. In Politické Vedy. Vol. 26, no. 1, pp. 136 - 155. ISSN 1335 – 2741. Available at: <https://doi.org/10.24040/politicevedy.2023.26.1.136-155>.
- KRUNKOVÁ, A. 2016. Samospráva a priama demokracia - teoretické východiská. In STUDIA IURIDICA Cassoviensia, roč. 4, či. 1, s. 81 - 91. ISSN 1339-3995.

- KULAŠIK, P. 1997. Dejiny politického myslenia. Banská Bystrica: UMB, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, 1997. 236 s. ISBN 80-8055-011-5.
- KULASIK, P. 2007. Politológia. Hlohovec: Efekt Copy, 2007. 321 s. ISBN 978-80-969820-8-0.
- LEBEDA, T. - VLACHOVÁ, K. 2006. Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě. In Sociologický časopis. roč. 42 č. 1, s. 11-34. ISSN 0038-0288.
- MACHONIN, P. 2006. Neúčast ve volbách jako jeden z indikátorů sociální soudržnosti/nesoudržnosti. Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. ISBN 80-7330-110-5.
- MIHALIKOVA, S. 2000. Political Culture and Civil-Military Relationships in Slovakia. CESS: The Centre of European Security Studies, 2000. s. 62. ISBN 9076301123.
- NOVAK, M. 2017. Je švýcarská polopřímá demokracie vzorem k následování? 2017 [online] [cit. 4. 3. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/323847577_Je_svycarska_polopri_ma_demokracie_vzorem_k_nasledovani>.
- ONDRIA, P. 2010. Teórie a metódy empiricko-analyticky orientovanej politickej vedy. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2010. 167 s. ISBN 978-80-8083-940-6.
- PAŠIAK, J. 1993: Občianska participácia v hl. meste SR Bratislave. In: Sociológia, č. 3, roč. 25, s. 241-248, ISSN 1336-8613.
- PIROŠÍK, V. 2005. *Participácia v samospráve (nástroj protikorupčnej politiky)* Bratislava: Adin. s. 64. ISBN 80-89041-87-6.
- PROROK, V., LISA, A. 2009. Politologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 223 s. ISBN 978-80-7380-141-0.
- RAŽDÍK, T. 2021. Jak často pořádají Švýcaři referendum a jaká je účast? 2021 [online] [cit. 9. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://svycarska-demokracie.cz/2021/03/09/jak-casto-poradaji-svycari-referendum-a-jaka-je-ucast/>>.
- ŘEHŮREK, M. 1997: Právo účasti občanov na správe vecí verejných. Bratislava: Veda, 1997. ISBN 80-224-0531-0, s.149.
- ŘÍCHOVÁ, B. 2000. Přehled moderních politologických teorií empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.

- Schweizer Bevölkerung grundsätzlich zufrieden und emotional ausgeglichen In gfsbern [online] [cit. 20. 3. 2024]. Dostupné na internete: <https://www.gfsbern.ch/wp-content/uploads/2023/10/222053_wie-gehts-schweiz_hauptbefragung_schlussbericht-publikation_v3_def.pdf>.
- SEITZ, W. 2023. Elemente der politischen kultur der schweiz. Eine Annäherung [online] [cit. 12. 3. 2024]. Dostupné na internete: <http://www.werner-seitz.ch/pdf/Seitz_Politische%20Kultur%20der%20Schweiz-red%20ocr.pdf>.
- SICÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E. 2005. Úvod alebo zmysel participácie v širšom kontexte správy vecí verejných. In: PIROŠÍK, V. 2005. *Participácia v samospráve (nástroj protikorupčnej politiky)* Bratislava: Adin. s. 64. ISBN 80-89041-87-6.
- SKOVAJSA, M. 2006. Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky. Praha: Univerzita Karlova v Prahe, Karolinum, 2006. 207 s. ISBN 80-246-1136-8.
- SOPÓCI, J. 2004. Politika v spoločnosti: úvod do sociológie politiky. Bratislava: VEDA vydavateľstvo SAV. 169 s., ISBN 9788022408028.
- STADELMANN-STEFFEN, I. - FREITAG, M. 2019. Abstimmungs- oder Wahldemokratie? Zum Einfluss der direkten Demokratie auf die Wahlteilnahme in den Kantonen. In VATTER, A. (eds.) *Demokratie als Leidenschaft. Planung, Entscheidung und Vollzug in der schweizerischen Demokratie*. Bern: Haupt Verlag: s. 157 - 182. ISBN 978-3258075044.
- Stimmbeteiligung bei eidgenössischen Volksabstimmungen in der Schweiz von 2014 bis 2024, 2024 In Statista [online] [cit. 20. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/916699/umfrage/stimmbeteiligung-g-bei-eidgenoessischen-volksabstimmungen-in-der-schweiz/>>.
- Štatistický úrad SR, 2024. *Výsledky volieb rok 1990*. [online] [cit. 29. 2. 2024]. Dostupné na internete: <http://volby.statistics.sk/nrsr/snr1990/volby90_s/pph90.htm>.
- Ústava Slovenskej republiky, 1992 [online] [cit. 21. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/>>.
- VOINEA, C. F. 2019. Political culture research: dilemmas and trends. Prologue to the special issue. In *Qual Quant*, č. 54, s. 361 – 382. ISSN: 0033-5177.
- Volby a referendá, 2024 In štatistický úrad SR [online] [cit. 31. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://volby.statistics.sk>>.

Wahlbeteiligung an den Nationalratswahlen in der Schweiz von 1971 bis 2023, 2024 In Statista [online] [cit. 20. 3. 2024]. Dostupné na internete: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/288670/umfrage/wahlbeteiligung-an-den-nationalratswahlen-in-der-schweiz/>>.

ZMUŠKOVÁ, B. 2022. Nespokojnosť Slovákov s demokraciou je najvyššia v Únii, 2022 In Euractiv [online] [cit. 13. 3. 2024]. Dostupné na internete: <https://euractiv.sk/section/europska-politika/news/nespokojnost-slovakov-s-demokraciou-je-najvyssia-v-unii/>